

İslam Dünyasında Gençlerin Dindarlık Düzeyleri

Gençler Artık Dindar Değil mi?

Faruk Taşçı & Abdullah Miraç Bükey

Özet: Bu araştırma, İslam dünyasında gençlerin dindarlık düzeylerini analiz ederek, algı, inanç ve amel boyutlarında değişen dinamikleri incelemektedir. 22 Müslüman ülkede 18-28 yaş aralığındaki 13.832 gençle yapılan anket verileri kullanılarak, dindarlığın cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve meslek gibi değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada, kadınların erkeklerle göre kendilerini daha dindar hissettikleri, iman ve amel ölçeklerinde daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Yaş değişkeninde ise dindarlık düzeyinin yaşla birlikte arttığı, ancak bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Eğitim seviyesi arttıkça gençlerin dindarlık algılarının ve inançlarının arttığı, ancak gelir düzeyi yükseldikçe ibadet pratiklerinin azaldığı ortaya konmuştur. Meslek gruplarına göre dindarlık düzeyleri farklılık göstermekte; kamu çalışanları ve serbest meslek sahipleri daha yüksek dindarlık algısına sahipken, işsizler ve tutuklular daha düşük puanlar almıştır. Araştırma, gençlerin dindarlığının geleneksel formlardan modern hibrit formlara evrildiğini ve bu dönüşümün sosyo-ekonomik faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. Bulgular, İslam dünyasında gençlerin dinle ilişkisinin çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: dindarlık, gençlik, İslam, inanç, ibadet, sosyoekonomik statü

Abstract: This study analyzes the religiosity levels of young people in the Islamic world, examining the changing dynamics in perception, belief, and practice. Using survey data from 13,832 young individuals aged 18–28 across 22 Muslim-majority countries, the research explores the relationship between religiosity and variables such as gender, age, education, income, and occupation. The findings indicate that women perceive themselves as more religious than men and score higher on both faith and practice scales. While religiosity tends to increase with age, this correlation is not statistically significant. Higher education levels correlate with increased religious self-perception and stronger faith, yet rising income is associated with a decline in worship practices. Occupational differences also influence religiosity, with public sector employees and self-employed individuals reporting higher religious commitment, while the unemployed and incarcerated score lower. The study suggests that youth religiosity is shifting from traditional forms to modern hybrid expressions, shaped by socio-economic factors.

Faruk Taşçı, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ftasci@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0796-8834

Abdullah Miraç Bükey, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, abduallahmiracbukeyi1@istanbul.edu.tr, 0000-0002-5483-9077

Taşçı, F. & Bükey, A.M. (2025). İslam dünyasında gençlerin dindarlık düzeyleri: gençler artık dindar değil mi?, *Güncel Sosyoloji*, 3(1), 46-88.

guncelsosyoloji.com

Başvuru: 18.05.2025
Revizyon: 02.06.2025
Kabul: 18.06.2025
Online Basım: 30.06.2025

The results highlight the multidimensional and dynamic nature of young Muslims' relationship with religion, reflecting broader societal transformations in the Islamic world.

Keywords: religiosity, youth, İslam, belief, practice, socio-economic status

Giriş

Günümüzde yeryüzünde yaşayan Müslüman nüfusunun yaklaşık 1.6 milyar olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun çoğunluğu 57 Müslüman ülkede yaşarken, geri kalanları da farklı ülkeler içinde azınlık konumunda hayatlarını devam ettirmektedir. Öte yandan bu nüfusun içinde gençlerin kapladığı alanın da toplam Müslüman nüfusun yaklaşık üçte bir olduğu düşünülmektedir.

İslam dünyasındaki gençlerin yeri sadece nüfus açısından değil sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel, spor ve dini açılardan da dikkat edilmesi gereken bir noktadadır. Özellikle son yıllarda gençlerin dinle ilişkisi Türkiye başta olmak üzere İslam dünyasındaki hemen tüm ülkelerde başı çeken meselelerden biri haline gelmiş durumdadır. Gençlerin dinle ilişkisi birçok araştırmamanın konusu olmuş durumdadır. Araştırmalarda cevabı aranan hemen her sorunun aslında aramış olduğu temel cevap şu minvaldedir: Müslüman gençler, dindar mıdır ya da eskisi kadar dindar mıdır; hatta gençler artık sekülerleşmiş midir? Bu minvaldeki sorular, farklı değişkenler etrafında analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Ele alınan araştırmada temelde İslam dünyasındaki gençlerin dini değerlerle ilişkisine odaklanmıştır ve Müslüman gençlerin dindarlıklarını analiz etme çabası gütmektedir. Bu çerçevede, araştırma, 2019-2020 yılları arasında yapılan Müslüman nüfusunun yoğun olduğu ülkelerde (22 ülke)¹ Müslüman gençliğin (18-28 yaş aralığı) genel profili, mutluluk düzeyleri, geleceğe bakışları, gençliğin en büyük problemleri, dini ve kültürel değerleri, sosyal mesafeleri, sosyal ve siyasi değerlerine etki eden faktörlerin neler olduğu üzerine olan geniş kapsamlı (13.832 kişi) araştırmamanın “dini değerler” kısmına odaklanmıştır. Bunu yaparken de öncelikle konunun kavramsal çerçevesi ortaya konmaktadır, daha sonra konuyla ilgili literatür özetle verilmektedir, sonrasında da araştırmamanın yöntemi açıklanmaktadır. Nihayetinde bulgular sunulmaktadır ve bulguların literatür ekseninde tartışması yapılmaktadır.

1 Ülkeler şunlardır: Arnavutluk, Cezayir, Bangladeş, Bosna Hersek, Mısır, Etiyopya, Hindistan, Endonezya, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Malezya, Mali, Fas, Nijerya, Kuzey Makedonya, BAE, Pakistan, Filistin, Tunus ve Türkiye.

Kavramsal Çerçeve

Sözlükte “din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütedeyyin” (TDK, 2023) olarak ifade bulan dindar ve bu halin yansıması olan dindarlık, ilk etapta dini emirlere ve yasaklara sıkı bir şekilde bağlı, dinini titiz bir biçimde ve içselleştirmiş bir halde uygulamaya geçirme, şüpheli şeylerden uzak durup takva üzere olma (Kıyık, 2020, s. 389, 404), günlük hayatta inancının gereğini yerine getirme (Atmaca, 2021, s. 136), bunu da layıkıyla yapma (Çam, 2020, s. 102) anlamlarını akla getirmektedir. Bu anlam aralıkları her kişinin halince olabilmektedir. Bununla birlikte bireysel yönü olmakla birlikte (Atmaca, 2021, s. 136), dindarlık aynı zamanda toplumsal boyuta sahiptir. Toplumsal boyutun en somut göstergesi ise dinin amel/uygulama (ibadet) kısmının varlığıdır (Ayata, 2021, s. 49). Bu yönüyle dindarlık, halkın diliyle “çok iyi Müslüman” olma halidir (Çam, 2020, s. 103).

Dindarlık konusunda bu tarz bir tanım çerçevesinin varlığı, dindarlık ile ilgili belli bir sınır çizmenin ve kuşatıcı bir yaklaşım ortaya koymanın zor olduğu anlamına gelmektedir (Taş, 2019, s. 430). Dindarlık kavramında tanım ve kapsam konusunda netlik olmamasından ve karmaşıklık söz konusu olduğundan dolayı, farklı dindarlık anlayışları ortaya çıkmıştır (Çuhadar, 2021, s. 68). Bu anlayışların oluşmasında zamansal, mekânsal, gelir, meslek, tabaka, mezhep, yaş, eğitim veya grup gibi farklı değişkenlerin ölçü olarak kabul edilmesinin payı da vardır (Okumuş, 2020, s. 133). Hal böyle olunca, literatürde dindarlık üzerine farklı tipler/meler/tipolojiler etrafından yaklaşımlar sergilenmektedir. Bu noktada literatürde bolca dindarlık tipolojileri bulunmaktadır ve bunların sınıflandırılmaları da farklılık arz etmektedir. Bu sınıflandırmalar da zaman zaman iç içe geçmesi hasebiyle, burada yöntem olarak belli bir sınıflandırmadan ziyade tipolojilerin birbirlerine yakınlıkları/benzerlikleri üzerinden bir paylaşım yapılması daha makul olacaktır.

Birincisinde, *kurumsallaşmış ve kişiselleşmiş dindarlık* üzerinden açıklamalar bulmak mümkündür. Kurumsallaşmış dindarlık, din adamları eliyle çeşitli dini merasimlerde dinin pratik boyutlarının açıkça ortaya konması olarak telakki edilmektedir (Yapıcı, 2012, s. 6). Dolayısıyla burada “resmi dindarlık” söz konusudur ve sistemleşmiş teolojik doktrinler, dini kurum ve organizasyonlar ve din adamları ön plandadır (Güleç & Bilgin, 2018, s. 77). Bu durum aynı zamanda “geleneksel dindarlık” içinde değerlendirilebilmektedir, çünkü resmi-kıtabî yorumlar temelinde işleyen bir dindarlık söz konusudur (Taş, 2009, s. 299). Geleneksel dindarlık aynı zamanda fıkıh/ilmiyal gerektirmektedir. Bunun anlamı ise, dindarlıkta günlük işlerin helal ve haram dairesinde yapılıp yapılmamasının esas alınmasıdır (Kırış, 2018, s. 2458). Geleneksel dindarlık bu yönüyle bir yandan “ilmihalcı dindarlık”tır bir yandan da resmi dindarlıktır, zira yazılı temel dini kaynaklara dayalı, din âlimlerinin görüşleri etrafında şekillenen bir dindarlık vardır (Taş, 2010, s. 53).

Kişiselleşmiş dindarlıkta ise, kişinin şahsi duygu ve tecrübelerine bakılmaktadır. Bu nedenle vurgu, taklit ve tahkik üzerine yoğunlaşmaktadır; böylece inanç ile bilgi ve uygulama

arasında ilişkinin derecesine göre bir dindarlık seviyesi ortaya konmaktadır. Bir bakıma dindarlık, kişinin inancını bilinçli bir şekilde yaşayıp yaşamamasına göre anlam kazanmaktadır (Yapıcı, 2012, s. 6). Bu anlam aralığında hurafelerin reddiyesi ve dinin asli kaynaklarla anlaşılıp yaşanması esastır, ki buna aynı zamanda “seçkinlerin dindarlığı” denmektedir (Kahraman, 2009, s. 285).

Dindarlık tipolojilerinin ikincisinde, *ortodoks-heterodoks dindarlık* ayrımı dikkat çekmektedir. Ortodoks dindarlık, resmi/geleneksel dindarlığa yakın bir şekilde, dini hayatın kutsal kitaba ve peygamberlere dayandığı sahih/doğru dindarlık biçimi olarak ifade edilmektedir. Burada “medrese dindarlığı” ön plana çıkmaktadır, zira temelde dinin kitabî yönü bulunmaktadır (Yapıcı, 2012, s. 6); kitabî yön dolayısıyla da resmi-geleneksel-ilmihalci dindarlık çizgisini andırmaktadır.

Ortodoks dindarlığın karşısında heterodoks dindarlık bulunmaktadır; burada söz konusu olansa, dinin çeşitli sosyal ve kültürel coğrafyalarda farklı etkileşimler ile farklı yorum ve uygulamalara maruz kalmasıdır. Bu nedenle dinin sahih veya saf olmayan anlamlarının varlığına şahit olunmaktadır. Dinin mistik unsurlarının devreye girmesinden dolayı “halk/popüler dindarlığı” bu kategoride ele alınmaktadır (Yapıcı, 2012, s. 6). Halk dindarlığı ya da popüler dindarlık, belli pratikler etrafında toplumda oluşan inanç ve uygulamalar olarak ortaya çıkmaktadır (Güleç & Bilgin, 2018, s. 76). Bu durum, inanç ve uygulamaların geleneksel/kurumsallaşmış çizginin dışında kalması anlamında da aynı zamanda “hurafeci dindarlık” olarak zikredilmektedir (Taş, 2010, s. 54). Halk/popüler/hurafeci dindarlık, kehanet, falcılık (Taş, 2009, s. 302), büyü/sihir, dini hükümlerden ziyade dini duygular üzerine şekillenmektedir (Yapıcı, 2002, s. 101). Bununla birlikte, halk/popüler/hurafeci dindarlık ile resmi/geleneksel dindarlık her zaman zıt veya çelişki içinde değildir, çünkü halk/popüler/hurafeci dindarlık, “eski inanışların, dinin içerisinde örtülü bir şekilde varlığını devam ettirmesi olgusunu da bünyesinde barındırmaktadır” (Taş, 2009, s. 302). Buradaki problem, ortada özsel olarak dini temellendirme olmamakla birlikte, halkın mistik duygularıyla irtibatlı bir dinsel yapının var olmasıdır (Çekin, 2014, s. 526). Tam bu noktada sosyal medyada dini duyguların kullanımı, popüler dindarlığın içinde “sosyal medya dindarlığı”nı ele almayı gerekli kılmaktadır; ancak sosyal medyadaki dini paylaşımların duygu boyutu yanında geleneksel boyutunun da olduğu not edilmektedir (Uyman, 2016, s. 125, 127).² Sosyal medya dindarlığı ve benzer sıfatlandırmaları toparlayan bir kavramsallaştırma ise “hibrit dindarlık”tır, çünkü söz konusu olan dijitalleşme ile dindarlığın kesişim/karışım (hibrit) noktasıdır

2 “Sosyal medya dindarlığı” öne çıkmakla birlikte, iletişimin geldiği noktada farklı sıfatlarla dindarlık tipolojilerinden bahsedilmektedir: “Medya dindarlığı”, “prime-time dindarlığı”, “sanal dindarlık”, “sanal cemaat dindarlığı”, “selfie-dindarlığı”, “teknodindarlık”, “dijitalleşen dindarlık”, “dijital dindarlık”, “kes-yapıştır dindarlığı”, “çevrim içi dindarlık” vb. bkz. Çuhadar, 2021, s. 67.

(Çuhadar, 2021, s. 75).

Öte yandan, yer yer ve belli durumlarda hem ortodoks hem de heterodoks özellikler gösteren “tekke dindarlığı” da bulunmaktadır. Burada söz konusu olan tasavvufi tecrübelerin varlığıdır (Yapıcı, 2012, s. 6). Tasavvufi tecrübeler bireysel olmakla birlikte, belli bir tekke oluşumu etrafından şekil almasından dolayı tekke dindarlığı, aynı zamanda “kolektif dindarlık” kategorisi ile aynı kulvarda ele alınabilmektedir (Efe, 2017, s. 300).

Dindarlık tipolojilerinin üçüncü kategorisi *ibadet/amel dindarlığı* bağlamında ele alınabilmektedir. Bu kapsamda temelde “âmil dindarlık” yani ibadetlerini yerine getirme ile “gayr-i âmil dindarlık” yani ibadetlerini yerine getirmeme vardır. Ancak âmil dindarlıkta ibadetleri “düzenli olarak/sürekli”, “genellikle/çoğu zaman” veya “bazen/ara sıra” yerine getirme, gayr-i âmil dindarlıkta ise ibadetlerin pek fazla dikkate alınmaması durumu söz konusudur (Yapıcı, 2012, s. 6-7).

Buna göre gayr-i âmil dindarlıkta namaz kılmak yoktur, cenaze törenlerine katılmak dışında bir dini ortamda görünmek mümkün değildir (Öz, 2023, s. 64). “İlgisiz dindarlık” da bu kapsamda değerlendirilebilir, çünkü dinin hayatta hemen hiç karşılığının olmaması ve hatta saygılı olursa bile dini inançların bir kısmına karşı da mesafeli olma durumu vardır (Yapıcı, 2002, s. 92; Kahraman, 2009, s. 284; Taş, 2009, s. 297). Namazlarını kılan, oruçlarını tutan ve bunların dışında da ibadetlerini yerine getirenler âmil dindarlık kapsamında olmakla birlikte (Öz, 2013, s. 64), âmil dindarlık kendi içinde farklı yönleri barındırmaktadır. Bunlarda biri “idare-i maslahatçı (oportünist/iş) dindarlık” adıyla ele alınmaktadır. Burada söz konusu olan, toplumun rengine göre pozisyon almaktır; dini davranışlar topluma göre belirlenmektedir (Öz, 2013, s. 64). Buradaki âmillik, arkadaşın namaza gitmesi ile namaza gitmek, ailesi oruç tutarsa tutmak şeklindedir; ancak arkadaşları veya ailesi ibadetlere devam etmezse de ibadetleri terk etmek biçimindedir (Yapıcı, 2002, s. 90). Bu nedenle burada esasında bir fırsatçılık veya menfaat ön plandadır, çünkü normalde dünyevi veya seküler hayat ön planda iken, bir nevi dikkat çekmemek için dinin belli pratiklerini yerine getirmek durumunda kalınması söz konusudur. Bu anlamda ibadet, onların işlerine gelmektedir (Kahraman, 2009, s. 284). Aynı zamanda ortada bir “aldatıcı/gösterişçi dindarlık” vardır, çünkü dünyevi menfaat temini için dinin bazı unsurlarını araç olarak kullanarak gösterme/aldatma durumu vardır (Kıyık, 2020, s. 394). Dolayısıyla samimilik/ihlas ile değil de çeşitli hesaplar çerçevesinde hareket (ibadet) etmek ile karşı karşıya kalınmaktadır (Okumuş, 2006, s. 17). Sosyal medya dindarlığı, eğer gösteriş boyutu ile ortaya konuyorsa, yani samimiyetten uzak ve sadece insanların beğenisine sunulmak için yapılıyorsa, bu durumda sosyal medya dindarlığı ile gösterişçi dindarlık aynı kefiye düşmektedir (Oyman, 2016, s. 140). Bazılarına göre, esasında namaz veya ibadetle çok alakalı olmayıp menfaat nedeniyle zaman zaman ibadet edenler de (halk arasındaki ifadeyle) “beynamaz” sıfatıyla “idare-i maslahatçı (oportünist/iş) dindarlık” kategorisinde değerlendirilebilmektedir (Yapıcı, 2002, s. 91).

Âmil dindarlık bünyesinde başka sıfatlar ile ele alınan dindarlıklar da vardır. “Alaca dindarlık”, bunlardan biridir. Burada ibadetlerin hayata hâkim olmaması (Yapıcı, 2002, s. 91), ama çeşitli gün, ay ve gecelerde ibadetlerin yerine getirilmesi söz konusudur. Ramazan ayı, cenazeler, bayramlar, mevlitler alaca dindarlık alanlarıdır (Taş, 2009, s. 297). Bu anlamda bir yandan “düzensiz dindarlık” vardır (Kahraman, 2009, s. 284), bir yandan da “mevsimlik dindarlık” görülmektedir. Mevsimsel olarak, sosyal baskının da etkisiyle ibadetlerin artırılması ile karşı karşıya kalınmaktadır (Yapıcı, 2002, s. 91). Bunların en yaygın olanı “Ramazan dindarlığı” biçiminde ortaya çıkmaktadır. Böylece “oruç, teravih namazı, fitre, mukabele, itikâf ve bayram” gibi ibadet biçimleri kendini göstermektedir (Yelen, 2015, s. 601).

Bu tip dindarlıkların bir nevi zıddı olarak, âmil dindarlık içinde “sofu (ateşli) dindarlık” formu da bulunmaktadır. Burada söz konusu olan, inançlara tam bağlı olma, ibadetleri düzenli olarak yapma ve inanç kaynaklı her hususa titizlikle riayet etmedir (Kahraman, 2009, s. 297). Bundan dolayı, farz ibadetlerin yanında sünnetleri ve nafileleri yerine getirmek esastır; vaktin çoğunu ibadetle geçirme söz konusudur (Öz, 2013, s. 64). Bu yönleri dolayısıyla sofu dindarlık, bir yandan “özgün dindarlık” olarak isimlendirilebilmektedir, çünkü yapılan ibadetlerden zevk almak ön plandadır (Kırış, 2018, s. 2469); bir yandan da “aksiyoner dindarlık” kapsamında düşünülebilir, çünkü ibadetler açıkça ve bilinçli olarak yerine getirilmektedir (Canatan, 2008, s. 57). Nihayetinde ateşli dindarlıkta ibadetlerin alışkanlık ve gelenek haline gelmesi, taassup noktasına ulaşması ya da belli mensubiyetlere dayalı olarak işlemesi ile karşılaşılabilmektedir (Yapıcı, 2002, s. 91). Taassup derecesinin yüksekliği ise “softa/yobaz dindarlık” olarak anılmaktadır (Öz, 2013, s. 64).

Dindarlık tipolojilerinin dördüncü kategorisi, kişilik tipleri üzerinden dindarlıklar şeklinde. Burada üç alt kategoriden bahsedilmektedir: İç-dış güdümlü dindarlık, otoriter-hümaniter dindarlık ve zihinsel yönlerden dindarlık.

“İç güdümlü dindarlık”, samimi ve dürüst şekilde inancını yerine getiren kişilik profile denk gelmektedir. Dolayısıyla burada din, kişinin kendini gerçekleştirme için zemin hazırlamaktadır (Yapıcı, 2012, s. 8). Bu nedenle burada aynı zamanda sofu (ateşli) / özgün dindarlık ile benzerlik mevcuttur. “Dış güdümlü dindarlık”ta ise, din başka amaçlar için araç durumundadır, dinden belli menfaatler için yararlanma hedefi vardır (Yapıcı, 2016, s. 136); dolayısıyla idare-i maslahatçı (oportünist/iş) dindarlık ve türevleri ile benzerlik göze çarpmaktadır. Nihayetinde; dışsallıkta dini kullanma, içsellikte dini yaşama tercih edilmektedir (Yıldırım & Mücahit, 2020, s. 524).

Kişilik tipleri söz konusu olduğunda ayrıca “otoriter-hümaniter dindarlıklar” zikredilmektedir. Otoriter dindarlıkta, inanılana kesin bir teslimiyet, bağlılık ve itaat söz konusudur; çünkü burada temel mesele en büyük erdem olan itaat, en büyük günahın da itaatsizlik olmasıdır. Allah’ın yüceliği karşısında kendini güçsüz ve aciz hisseden kişi(ler)in, kendisini Allah’a adanması/itaati ile güçlü olduğu duygusunu kazanması söz konusudur (Yapıcı, 2012, s. 8). Bu

tarz bir dindarlık, bünyesinde tekke dindarlığını da geleneksel dindarlığı da sofı dindarlığını da barındırmış olmaktadır.

Hümaniter dindarlıkta ise, erdemli olan kayıtsız şartsız itaat değildir; aslozan, kişinin kendi olabilmesi yani kendi gücünün farkına varmasıdır (Yapıcı, 2012, s. 8). Bu yönüyle hümaniter dindarlık aynı zamanda “modernist dindarlık”tır, çünkü modernist dindarlığın temel özelliklerinden biri bireyselleşmedir (Taş, 2009, s. 301). Bu nedenle modernist/hümaniter dindarlıkta vicdan temizliği, doğruluk, iyilik, yardımseverlik gibi genel ahlâkî değerlerin önemszenmesine dayalı ve inanç bir gösterge olsa da dinin kurallarına uymanın ve ibadetleri yerine getirmenin ikinci planda olduğu bir yaklaşım hâkimdir (Taş, 2010, s. 53). Bu yönleri ile modernist/hümaniter dindarlık, gayr-i âmil dindarlık formlarına denktir, yer yer de âmil dindarlık formlarının bir kısmına yakın görünmektedir. Öte yandan, modernist/hümaniter dindarlıkta ilahi olanın hayatı düzenlemesi yerine beşeri kanunlarla hayat akışının sağlanması vurgusu vardır. Bu yönüyle de modernist/hümaniter dindarlık, aynı zamanda “seküler³ dindarlık” demektir. Burada, dinin gereklerini yerine getirme derdinden bahsedilememektedir. Hatta, zamanın normları ile ilahi olan normlar çeliştiğinde, zamanın normlarına göre dindarlık kalıplarının oluşturulması ile karşılaşmaktadır (Kırış, 2018, s. 2458-2459). Bu durumun uç noktası, dünyanın dinden arındırılması, dinle ilgili herşeyden kurtulmak, din-dışılık olarak görülmektedir (Kurt, 2006, 268). Bununla birlikte, din hayatın parçası olmasa da dil ile inancın söylenmesinden dolayı (Malkoç, 2019, s. 255) sekülerleşme/dünyevileşme, seküler dindarlık içinde ele alınabilmektedir.

Seküler dindarlık ile geleneksel dindarlık arasında kabul edilen bir form da “tranzisyonel dindarlık” olarak isimlendirilmektedir. Burada bazı konularda din ile dünya işlerini ayırma bazı konularda dini tutumlar sergileme durumu vardır (Kahraman, 2009, s. 285). Bu nedenle ortada geleneksel dindarlık ile seküler (laik) dindarlık arasında bir geçişkenlik söz konusudur (Taş, 2009, s. 297).

Kişilik tipleri bağlamında dindarlık tipolojilerinin son unsuru, “zihinsel açıdan dindarlık”lardır. “Liberal dindarlık”, bunlardan biridir ve kişinin zihin dünyasında dinin etkisi pek görülmemektedir (Yapıcı, 2012, s. 8). Burada din, kişi/lik ile Allah arasında olan bir duygudur, kutsal veya içsel bir bağlantı söz konusu değildir. Hal böyle olunca da kişilerin inancının hayata yansması da beklenen bir durum değildir (Yapıcı, 2016, s. 138). Aksine dinin etkisini

3 Seküler kavramı, “yaşanılan zamana uygun olan” anlamında kullanılmaktadır (Kırış, 2018, s. 2458). Sekülerizm/sekülerlik kavramı de zamansal olarak şimdiliği/hazır oluşa ve mekânsal olarak da dünyeviliğe denk gelmektedir (Coşkun, 2019, s. 9). Dolayısıyla sekülerleşme, ahiret inancının ötelenmesi/zayıflatılması ile insanların ilgilerinin ve yönelimlerinin sadece dünyaya meyletmesi demektir (Malkoç, 2019, s. 254). Nihayetinde sekülerleşme üç boyutu ile görünmektedir: “(i) Dini öğreti ve söylemlerin politika/devlet alanının dışına itilmesi; (ii) gündelik yaşamda dini ibadet, ritüel ve dindarlık görünümlerinin azalması ve (iii) dinin kurumsal bağlayıcılık ve toplumsal etkisinin zayıflaması.” (Olgun, 2012, s. 137).

kuvvetlice hissedilen kişiler, “muhafazakâr dindarlık” kategorisinde sayılmaktadır. Burada din, merkezi konumdadır. Dinin merkezi konumunun kişide zihinsel açıdan saplantılı olması ve zihinde her şeyi siyah-beyaz olarak kodlama durumu, “dogmatik dindarlık” adını almaktadır (Yapıcı, 2012, s. 8). Dolayısıyla dogmatik dindarlıkta ara tonlar yoktur, doğru-yanlış, sevap-günah, siyah-beyaz gibi zıt ikiliklere göre belirlenmişlikler vardır (Yapıcı, 2002, s. 104). Temel olarak aynı zihin kurgusu olsa da çok ileri seviye olan “fanatik dindarlık”, din adına şiddet kullanmaya meyilli olmakla ilgilidir (Yapıcı, 2012, s. 8). Burada inanılan şeylere ısrarla bağlılık, diğer dini gruplara veya kişilere karşı aşırı derecede tahammülsüzlük hâkimdir. Bu nedenle çok basit bir nedenle bile şiddete başvurulması mümkündür. Dini inanç düzeyinin zayıflığının da etkisi ile bağlı olunan grupların değiştirilmesi neredeyse imkânsız görülmektedir. Bu nedenle, fanatik dindarlık aynı zamanda “patolojik dindarlık” sayılmaktadır (Yapıcı, 2002, s. 105).

Dindarlık tipolojilerinde son ve beşinci bir kategori, demografik bağlamda olabilir. Burada da *cinsiyet ve yaş üzerinden dindarlık* tipolojilerinden bahsedilmektedir. Cinsiyet bağlamında “kadın dindarlığı” veya “dindar kadın” kavramları kullanılmaktadır. Dindar kadın, gündelik hayatında dini ölçülere referans veren, dini söylemleri ve sembolleri kullanarak dini hayatının merkezinde gören kadın demektir (Tekin, 2015, s. 257). Bu anlamda dindar kadın/kadın dindarlığı, kadının toplumsal pozisyonu ve rolleri ile ilintili olmaktadır (Okumuş, 2020, s. 131). Bu pozisyonlarını ve rollerini tanımlama, kabul etme veya uygulama biçimleri, kadınları (yukarıda açıklanan) dindarlık formlarından biri veya birkaçına sokmaktadır. Yaş üzerinden dindarlık söz konusu olduğunda, daha çok gençlik dönemine atıfla “gençlik⁴ dindarlığı” kavramı ön plana çıkmaktadır. Burada söz konusu olan dindarlık, gençlerin nazarında dinin düşünce ve yaşantı olarak kendilerindeki karşılığıdır (İnce, 2021, s. 916). Kadın dindarlığına benzer şekilde, gençlerin dindarlıkları da kendilerini nereye konumlandıklarını göre (yukarıda açıklanan) dindarlık formlarından biri veya birkaçı içinde değerlendirilebilir.

4 Gençlik genelde yaş aralıkları üzerinden tanımlanmaktadır. T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı'na göre genç, 14-29 yaş aralığındaki kişidir. Avrupa Birliği'nin (AB) bazı raporlarında ve İngiliz Milletler Topluluğu gençlik programlarında genç 15-29 yaş aralığına denk gelmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s. 27). Ancak Birleşmiş Milletler (BM) ve alt kurumu olan BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) ile Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası gibi uluslararası yapılar için genç, 14-29 arasındaki kişilerdir (Gür, Dalmış, Kırmızıdağ, Çelik & Boz, 2012, s. XXII). “Üniversite gençliği” söz konusu olunca da Türkiye’de “Türkiye Üniversite Gençliği Profili Araştırması”nda (2016, s. 27) olduğu gibi, 18-30 yaş aralığı dikkate alınabilmektedir. Bununla birlikte, İslami mantıkla kızlarda 11-13 yaşlarında, erkeklerde 13-15 yaşlarında başlayıp 25 yaşına kadar devam eden dönem gençlik dönemi olarak kabul edilmektedir (Yiğit, 2021, s. 309). Bunun yanında gençliğin sosyolojik ve psikolojik anlamları da vardır (Karaşahin, 2012, s. 238, 241).

Literatür

Gençlik ile ilgili saha çalışmalarını literatürde bolca bulmak mümkündür. Burada, yurtdışında gençlik ile ilgili çalışmaların yaygın olduğunu not etmekle beraber (AÇSHB, 2019: 29), Türkçe literatürde gençlik ve üniversite gençliği ile ilgili akademi ve akademi dışı çalışmalar bulunabilmektedir. Akademideki çalışmalar belli bir tema üzerinde olmaktan ziyade, “gençliğin sorunları, gençlik araştırmaları, kuşak çatışması, gençliğin eğitimi, gençlik kültürü, gençlik ve kimlik konuları” üzerinden gitmektedir; akademi dışındaki yayınlar ise gençlere nasihat ve ideolojik bakış sunma üzerine şekil almaktadır (Yaman, 2013: 117). Bu kapsamda Türkiye’de ilk çalışma, sosyolog Lütfi Erişçi’nin “Türkiye’de Gençlik Meselesi” (1937) kitabıdır. Kitap, öncelikle Cumhuriyet sonrasında gençlik konusunda yazılanları derlemektedir, daha sonra Türkiye’deki gençliğin genel karakteristiklerini vermektedir ve nihayetinde gençlerin sosyalleşmeleri üzerinde durmaktadır (Yaman, 2013: 124). Nermin Abadan’ın “Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zamanları Üzerine” (1961) çalışması, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ndeki öğrenciler üzerine uygulanan ve “Anadolu’nun farklı yerlerinden ve büyük kentlerden gelmiş gençlerin aile yapılarını ve yaşayış tarzlarını, örneğin kız-erkek ilişkilerine bakışlarını ya da eğlenme biçimlerini ölçmeye dönük” saha çalışması olması hasebiyle dikkat çekmektedir (Yaman, 2013: 127).⁵

Dindarlık konusu ile ilgili de literatürde çokça saha çalışması bulunmaktadır. Türkçe literatürde yapılan dindarlık çalışmalarında dini hayatın gözlemlenmesi ön plana çıkmaktadır. İlki Taplamacıoğlu’na (1962) ait olan çalışmalara, Fırat (1977), Günay (1978), Yaparel (1987), Mutlu (1989), Köktaş (1993), Koştaş (1995) & Arslan (2004) tarafından yapılan çalışmalar eklenmiştir (Çekin, 2013, s. 248; Yıldırım & Mücahit, 2020, s. 524). Türkiye’deki dini hayatın bütün çeşitliliği ile incelenip gündelik hayatta dinin var olma boyutlarını (dindarlığı) ve yerini anlamayı amaçlayan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”nda (2014) kişilerin % 99,2’sinin İslam dinine mensup olduğunu belirlemekle birlikte dindarım diyenlerin oranının % 68,1’de kaldığı, oldukça dindarım diyenler (% 19,4) de eklendiği zaman, Türkiye’deki dindarlık düzeyinin İslam dini mensup olmakla eşit olmadığı anlaşılmaktadır. Son dönemlerde dikkate değer çalışmalardan biri de ISSP Türkiye Araştırması 2008–2009, ISSP saha araştırmalarının bir parçası olarak 43 ülkede uygulanmak için geliştirilen dindarlık soru cetvelinin Türkçe’ye çevirisi ve Türkiye’ye uyarlanması ile alan araştırması Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu (2020) tarafından yürütülmüştür. Son olarak 2023 yılında Nişancı tarafından “Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık” çalışması yayınlanmıştır. Çalışma, saha çalışması Aralık 2021 ve Mayıs 2022 tarihleri arasında yapılan

5 Son on yıllarda dikkat çeken bazı çalışmalar için bkz. KONDA, 2011; T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2013; MetroPoll, 2013; SEKAM, 2016; Toplum Gönüllüleri Vakfı, 2017; Türkiye Gençlik STK’ları Platformu, 2018; T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2018; Sosyal Demokrasi Vakfı, 2020.

Türkiye İnanç ve Dindarlık Araştırması (TİDA) bulgularını ortaya koymaktadır. Araştırmacı bulguları, dini inanç ve pratiklerin Türkiye genelinde oldukça yaygın olduğunu sonucunu vermektedir. Bunun yanında, araştırma sonuçlarında sosyal gruplara ve bölgelere göre ele alınan dini inanç, tutum ve pratiklerin yaygınlık seviyelerinin önemli farklılıklar görülmüştür.

Türkçe dışında İslam dünyasındaki dindarlık literatürde önemli sayıda çalışma olmakla birlikte iki çalışma pas geçilmemelidir. Bunlardan biri; Endonezya, Malezya, Pakistan, İran, Mısır, Türkiye ve Kazakistan'dan 6000'den fazla katılımcı ile yapılan saha çalışması bağlamında İslam dünyasında dindarlıkların karşılaştırılmasına yönelik ilk girişim olma özelliğini taşıyan araştırmadır (2005). Araştırma, Hristiyan dindarlığının belli boyutlarının İslam dünyasındaki sosyolojik çıkarımlarını sunmaktadır. Çıkan sonuca göre, Müslümanlar, kutsal metin geleneklerine dayanan ortak bir İslam öz-imgesini paylaşmaktadırlar; İslam çok sayıda Müslümanın günlük faaliyetlerinde aktif bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, Müslümanların dindarlığı sosyal olarak inşa edilmiştir; her bir ülkedeki dindarlık o ülkenin sosyal ve politik koşulları ile sosyal yapıyı içeren diğer çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Diğer çalışma, Arap Barometresi bağlamındadır.⁶ Arap Barometresi'nin en son (2023) dindarlık araştırması MENA bölgesine yöneliktir ve kişisel dindarlık seviyelerinin eğitim, ortalama yaşam, gelir, doğal afetler ve terör gibi değişkenler ile bağlantılı artışların olma eğilimlerini bulmuştur (Robbins, 2023). Bunların yanında dindarlığın etkilerini araştıran birçok çalışma bulunabilmektedir ki bunlar arasında genelde dindarlık ile tüketim kültür ilişkisi ön plandadır. Khraim'in (2010) çalışması bunlardan sadece biridir ve dindarlığın tüketim ekseninde incelenmesine dayalıdır.

İki kavramın karışımı olarak *gençlik ve dindarlık* yahut *gençlerin dindarlığı* ya da *dindar gençlik* veya *gençlik (dönemi) dindarlığı* üzerine çalışmaların varlığı olmakla birlikte, müstakil olarak gençlik ve dindarlık çalışmalarının kapladığı yer kadar değildir. Bu çalışmaların bir kısmı, gençlerin "dindarlık algıları ve düzeyleri" ile ilgilidir. Yapıcı (2020) çalışmasında gençlerin dini sorgulama ve şüpheleri üzerinden dindarlık algılarını incelemektedir. Modernlikten post-modernliğe doğru evrilen dünyada Müslüman Türk gençlerinin anlam dünyasında din ve dindarlığın yerini belirlemeyi amaçlayan çalışmaya göre, gençlerin dinle ilişkileri tek düze ve tek boyutlu değil oldukça karmaşık, yoğun ve çok çeşitlidir. Yıldırım & Mücahit'in (2020) araştırmalarında da üniversite gençliğinin dindarlık ve modernlik algı düzeyleri ile dindarlık ve modernlik algıları arasındaki ilişkiyi incelenmektedir. SEKAM'ın (2013) araştırmasında gençlerin dindarlığı kimlikler ile ilişkilendirilmektedir. Bu noktada göre İslamcı, Milliyetçi,

6 "Arap Barometresi, Arap dünyasındaki sıradan vatandaşların sosyal, politik ve ekonomik tutumları ve değerleri hakkında fikir veren, tarafsız bir araştırma ağıdır; MENA bölgesindeki kadın ve erkeklerin görüşlerine ilişkin halka açık en büyük veri deposudur." Bkz. Daniella Raz (2019), Arab Barometer – Wave V: Youth in Middle East and North Africa, (Çevrimiçi) https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/ABV_Youth_Report_Public-Opinion_Middle-East-North-Africa_2019-1.pdf, 08.04.2023, s. 20.

Laik Dindar vb. kimlikler ile gençlerin Allah'a inanma oranları hiçbir kategoride % 95'in altına düşmemektedir. Allah'a inanma bütün gençlerde ise ortalama % 97 dolaylarındadır (İnce, 2021, s. 918). Bu çalışmasının alt konusu olarak SEKAM, "Üniversite Öğrencilerinin Hayat Tarzı ve Toplumsal Değerler" (2016) başlığıyla bir araştırma daha yapmıştır. Bu çalışmada gençlerin inanç düzeylerinin yüksekliğine rağmen dini tutumlarının değişkenliği (yer yer paradoksallığı) ile karşı karşıya kalınmıştır. Yakut'un (2012) araştırması, ergenlik dönemi içinde bulunan lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri üzerinde hangi değişkenlerin ne ölçüde etkili olduğunu tespit amaçlıdır. Sonuca göre, sınıf (yaş), okunan okul türü, ailenin algılanan dindarlık düzeyi, algılanan okul akademik başarısı, ailenin algılanan ekonomik düzeyi, annenin eğitim durumu, annenin mesleği, hayatın en uzun süresinin geçirildiği yerleşim birimi gibi değişkenleri lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri üzerinde anlamlı derecede etkilidir. Mehmedoğlu'nun (2007) araştırması, üniversite öğrencilerinin dindarlık faktörlerini incelemektedir; bu yapılırken cinsiyet, yaş, doğum yeri ve gelir durumu gibi demografik değişkenler ile dindarlık ilişkisine bakılmaktadır. Yapıcı'nın (2006) çalışması, üniversiteli gençlerin dindarlığın etki ve sonuçlarını nasıl ve ne düzeyde hissettiklerini ele almaktadır. Çıkan temel sonuç, yaş, gelir durumu, yüksek öğrenimde alınan eğitimin içeriği, öznel dindarlık algısı ve dine önem verilme düzeyinin dinin etkisini hissetme düzeyiyle anlamlı derecede ilişkili olduğu şeklindedir.

Belli miktarda çalışma ise (dindarlık düzeylerine yakın olmakla birlikte), modernleşme veya sekülerleşme karşısında gençlerin dinin ve dindarlığın görünümeleri olan unsurlarla olan ilişkileri üzerinedir. Karşı'nın (2022) gençlerdeki ve yetişkinlerdeki yardımseverlik ile dindarlık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasının sonucuna göre, dini tutum ile yardımseverlik arasında pozitif ilişki ortaya çıkmış; yardımseverlik eğilimi üzerinde dinin önemli bir etkisinin olduğunu tespit edilmiştir. Odabaşı'nın (2020) örgün eğitimlerinin son aşamasındaki üniversite öğrencilerinin otorite algıları ve bunun dinle olan ilişkisini inceleyen çalışmasında, gençler tarafından anne-baba, öğretmen/hoca, patron/yönetici ve devletin önemli otorite figürleri olarak kabul edildiği görülmüştür. Gençler, dini inanç, düşünce ve davranışlarında temel önceliği Kur'an ve sünnete vermişlerdir; diğer otoriteleri ise bu iki kaynağa uygunluklarına göre değerlendirmişlerdir. Az & Acar'ın (2020) üniversiteli gençlerin dindarlık düzeyleri ile özgeciliğin arasındaki ilişkilerini inceledikleri araştırmalarının sonucuna göre, ilişkinin pozitif yönlü anlamlı olduğu belirlenmiştir; cinsiyet, sınıf ve fakülte değişkenlerinde de farklılaşma görülmüştür. Aygün & Karadeniz'in (2017) üniversite gençlerinin Kur'an hakkındaki birtakım ilgi, algı ve bilgilerinin cinsiyet ve öğrenim düzeyi arasında farkın olup olmadığı açısından inceledikleri çalışmasına göre, üniversite gençleri arasında Kur'an'a dair önemli bir ilgi ve genel kültür oluştuğu sonucu çıkmıştır. Solmaz & Şahin'in (2012) çalışmalarında, ergenlerde dindarlık ve sosyal benlik ilişkisi, aile, arkadaş çevresi ile ilişkileri, meslek seçimi ve eğitim hedefleri, cinsellik ve karşı cinsle ilişkiler bağlamında analiz edilmiştir. Çıkan sonuç, ailenin ergenlerde dindarlık ve sosyal benlik ilişkisinde çok önemli bir faktör

olduğudur. İmamoğlu & Yavuz'un (2011) 18-25 yaş üniversite gençliğinde dini inançlar ve umutsuzluk ilişkisini incelediği araştırmalarının sonucuna göre, üniversiteli gençlerin inanç düzeylerinin genel manada yüksek olmasına rağmen umutsuzluk seviyelerinin düşük kaldığı görülmüştür. Yapıcı (2009), Çukurova Üniversitesi'nde lisans öğrencilerinde "din" ve "İslam" kavramlarının neye denk geldiğini araştırdığı çalışmasında, sekülerleşmeden en çok etkileneceği düşünülen üniversite gençliğinin genel manada "din" özelde ise "İslam dini" hakkındaki düşünceleri analiz etmiştir.

Genel olarak dindarlık konusunda olduğu gibi gençlerin dindarlığı bağlamında da Türkiye dışından literatürde farklı konular bağlamında örnekler bulmak mümkündür. Steven vd.'nin (2006) Malezya'nın kentsel ve kırsal bölgelerindeki genç Müslümanlar arasındaki dindarlığı karşılaştırdıkları araştırmalarında, kırsal kesimdeki Müslüman gençlerin kentsel muadillerine göre önemli ölçüde daha yüksek dindarlık seviyelerine işaret etmektedir. Mısırlı gençler arasında ahlak, dindarlık ve arzular bağlamındaki araştırmasında Schielke (2009), gençlerin hayatlarında din, aşk ve özlemin normatif kayıtlarını kullanma biçimlerine, bu ideallerin her birinin içerdiği vaatlere ve bu vaatlerden herhangi birinin başarısız olması durumunda mevcut olan seçeneklerin neler olduğuna bakmaktadır. Gashi'nin (2010, s. 86) Kosova'daki gençlerin dindarlıkları ile ilgili araştırmasının sonucuna göre, Kosova'da yaşayan genç Müslümanların dini yönelimleri olumludur, farklılıklardan ziyade benzerlikler belirgindir, yaşanan tüm zorluklara rağmen gençler inançlarına sahip çıkmaktadırlar. İslam & Chandrasekaran'ın (2019) genç Hintli Müslüman tüketicilerin dindarlıklarını incelediği çalışmasında dindarlığın, gençlerin yenilik-moda bilincini ve marka bilincinde karar verme stillerini olumsuz yönde etkilediği rapor edilmiştir.

Yöntem

Analiz Yöntemi

Çalışmada öncelikle iman ve amel ölçek maddelerinin birbirleri ile tutarlılıklarını ölçmek amacıyla güvenilirlik testleri yapılacak ve ardından madde ayırt edicilik endeksleri hesaplanacaktır. Likert düzeyindeki ölçeklerin güvenilirliklerini hesaplamada uygun olan Cronbach Alpha likert tipi iman ölçeği için, kategorik düzeydeki ölçeklerin güvenilirliklerini hesaplamada uygun olan Kuder Richardson katsayısı (Demir, 2020, 520) ise ikili düzeydeki amel ölçeğinin güvenilirliklerini ölçmede dikkate alınacaktır. Güvenirlik katsayılarının elde edilmesinin akabinde ise her bir maddenin toplam puan ile mevcut olan ilişki derecesini açıklayan madde ayırt edicilik endeksi (Demir, 2020, 521) hesaplanacaktır. Ölçeklerin güvenilirlikleri test edildikten sonra sırasıyla "Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?" ifadesinin, iman ve amel ölçeklerinin cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna, gelire ve mesleki duruma göre analizleri yapılacaktır.

Cinsiyet durumuna göre analizler de bağımlı değişkenin iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gösterip göstermediğini açıklamak için uygun olan ve bağımsız değişkenin dikotomik bir yapıda olduğu analizlere uygunluk gösteren bağımsız örneklem t testi (Warner, 2020, s. 329) vasıtasıyla analiz edilecektir. Yaş, eğitim durumu ve mesleki duruma göre analizlerde ikiden fazla grup sayısına sahip değişkenlerin ortalamalarında istatistiki olarak farklı olup olmadığının tespitinde uygun olan Anova analizi (Sawyer, 2009, s. 27) ve gelir ilişkin analizlerde ise nicel değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde uygun olan korelasyon analizi (Kafle, 2019, s. 128) kullanılacaktır.

Veri Seti ve Örneklem

Araştırmanın hedef kitlesi Müslüman nüfusun ekseriyette olduğu 22 ülkedeki 18-28 yaş arası genç nüfustur. 13832 kişiden oluşan örneklem cinsiyet dağılımına göre % 35,5'ini kadınlar % 64,5'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Yaş dağılımına göre en çok 18-20 (% 29,5), en az ise 27-28 (% 11,8) yaş grupları yer almaktadır. Eğitim durumuna göre en çok üniversite mezunlarından (% 39,1) teşekkül eden örneklemde en az okuma yazma bilmeyenler (% 0,9) yer almıştır. Örneklem mesleki durumuna göre ise en büyük payı en çok öğrenciler (% 40,2) almakta iken; en az pay tutuklulardadır (% 0,2).

Ölçek Geliştirme Safhası

Çalışmanın bu bölümünde, Allah'a iman ve amel boyutundaki uygun ifadeler güvenilirlik testleri ve madde ayırt edicilik endeksleri vasıtasıyla ölçek haline getirilmektedir.

Tablo 1. İman Ölçeği Maddeleri

1	Allah birdir ve tektir
2	Muhammed (S.A.V.) Allah'ın elçisidir
3	Bir ahiret vardır.
4	Bizim irademizden bağımsız bir kader vardır.

İman ölçeği 4 madde ve “hiç katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “ne katılıyorum ne de katılmıyorum”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” şeklinde 5’li likerttir (Tablo 1).

Tablo 2. Amel Ölçeği Maddeleri

1	Kuran okumak
2	Günde 5 vakit namaz kılmak
3	Cuma namazını kılmak
4	Ramazan Bayramı ve/veya Kurban Bayramı namazlarının kılmak
5	Yoksullara yardım etmek
6	Hastalık gibi bir mazeret olmadıkça Ramazan ayında oruç tutmak
7	Yaşlıları ziyaret etmek

Tablo 2’de ise amel ölçeğini oluşturan maddeler vardır. Amel ölçeği, görüldüğü üzere 7 maddedir. Her bir madde ise “evet” ve “hayır” olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır.

Tablo 3. Amel ve İman Ölçekleri için Kullanılan Maddelerin Betimsel İstatistikleri

	Ortalama	Varyans	Standart Hata	Madde Sayısı
İman Ölçeği	17,71	9,438	3,072	4
Amel Ölçeği	8,0578	2,504	1,58232	7

Tablo 3’te ise iman ve amel ölçeklerinin betimsel istatistikleri yer almaktadır. Anlaşılabileceği üzere ölçekler oluşturulurken toplam puan dikkate alınmıştır.

Tablo 4. İman ve Amel Ölçekleri için Güvenirlilik Testi Sonuçları

	Cronbach Alpha	Kuder Richardson	Test Yanlama Yöntemine Göre Cronbach Alpha
İman Ölçeği	0,807	-	0,902-0,703
Amel Ölçeği	-	0,757	0,729-0,579

Tablo 4’e göre de iman ölçeği için Cronbach Alpha, amel ölçeği için Kuder Richardson güvenilirlik testleri referans alınmıştır. Test sonuçlarına göre her iki ölçek için de güvenilirlik katsayıları “yüksek derecede güvenilir” (Demir, 2020, s. 521). Test yanlama yöntemine göre elde edilen Cronbach Alpha katsayıları da güvenilir derecededir.

Tablo 5. İman Ölçeği Madde Ayırt Edicilik Endeksi

Maddeler	Pearson Korelasyon Katsayısı	Olasılık Değeri
Allah birdir ve tektir	0,809**	0,000
Muhammed (S.A.V.) Allah’ın elçisidir	0,824**	0,000
Bir ahiret vardır.	0,823**	0,000
Bizim irademizden bağımsız bir kader vardır.	0,759**	0,000

Not: “**”, % 99 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’e göre ise iman ölçeğindeki her bir maddenin toplam ölçek puanı ile olan korelasyon ilişkisi, istatistiksel olarak anlamlı ve % 30’dan yüksek olarak güvenilir” (Demir, 2020, s. 521).

Tablo 6. Amel Ölçeği Madde Ayırt Edicilik Endeksi

Maddeler	Pearson Korelasyon Katsayısı	Olasılık Değeri
Kuran okumak	0,716**	0,000
Günde 5 vakit namaz kılmak	0,708**	0,000
Cuma namazını kılmak	0,670**	0,000
Ramazan Bayramı ve/veya Kurban Bayramı namazlarının kılmak	0,626**	0,000
Yoksullara yardım etmek	0,547**	0,000
Hastalık gibi bir mazeret olmadıkça Ramazan ayında oruç tutmak	0,636**	0,000
Yaşlıları ziyaret etmek	0,580**	0,000

Not: “**”, % 99 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6’ya göre amel ölçeğinde yer alan her bir maddenin toplam ölçek puanı ile olan korelasyon ilişkisi istatistiksel olarak anlamlı ve % 30’dan yüksek olarak kabul edilebilir (Demir, 2020, 521) derecededir.

Bulgular

Çalışmanın bu kısmında Müslüman gençlerin din/darlık ile ilişkileri, i) kendilerini din-dar görme durumları, ii) iman/inanç ve iii) amel temel ölçütleri üzerinden bulgular ortaya konacaktır.

Kendini Dindar Görme

Bu bölümde “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesi sırasıyla cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna, gelire, mesleki duruma ve mezhepsel kimliğe göre analiz edilecektir.

Cinsiyete Göre Analiz

“Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesinin cinsiyete göre grup istatistikleri ve Levene Varyans Eşitliği Testi Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. “Kendini Dindar Görme” Grup İstatistikleri ve Bağımsız Örneklem Testi

Cinsiyet	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Kadın	4910	4,03	1,030	0,015
Erkek	8921	3,95	1,179	0,012

Levene Varyans Eşitliği Testi		t testi					Güven Aralıkları (%95)	
F İstatistiği	Anlam- lılık	T İstatis- tiği	Serbestlik Derecesi	Anlam- lılık	Ortala- maların Farkı	Farkın Standart Hatası	Alt Sınır	Üst Sınır
63,469	0,000	4,135	11308,633	0,000	0,080	0,019	0,042	0,117

Tablo 7'ye göre “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesine katılımda kadın ve erkekler arasında ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Ortalamalara göre kadınlar kendilerini erkeklere nispeten daha dindar olarak görmektedirler.

Yaşa Göre Analiz

“Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesinin yaş gruplarına göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Cinsiyet	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
27-28	4086	3,97	1,198	,019	3,94	4,01
18-20	3206	3,99	1,098	,019	3,96	4,03
25-26	2533	4,00	1,098	,022	3,96	4,04
21 – 22	2375	3,99	1,091	,022	3,95	4,03
23 – 24	1631	3,93	1,111	,028	3,87	3,98
Toplam	13831	3,98	1,129	,010	3,96	4,00
Anova Analizi		Kareler Toplamı	Fark	Ortalama Kare	F	Olasılık Değeri
Gruplar Arası		6,224	4	1,556	1,222	0,299
Grup İçi		17610,661	13826	1,274		
Toplam		17616,884	13830			

Tablo 8’e göre “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesine katılımda farklı yaş grupları arasında ortalamadaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır.

Eğitim Durumuna Göre Analiz

“Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesinin eğitim durumuna göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Eğitim Durumu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Standart Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Okuma yazma bilmeyen	120	3,68	1,625	,148	3,38	3,97
Okuryazar ama okul mezunu değil	548	3,63	1,525	,065	3,50	3,76
İlkokul	582	3,76	1,413	,059	3,65	3,88
Ortaokul	2830	4,00	1,122	,021	3,96	4,04
Lise	3607	3,98	1,136	,019	3,95	4,02
Üniversite	5406	4,04	1,035	,014	4,01	4,07
Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	738	3,96	1,001	,037	3,88	4,03
Toplam	13831	3,98	1,129	,010	3,96	4,00

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	125,285	6	20,881	16,503	0,000
Grup İçi	17491,600	13824	1,265		
Toplam	17616,884	13830			

Tablo 9'a göre "Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?" ifadesine katılımda eğitim seviyesine göre ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre eğitim seviyesinde kendini en dindar gören grup lisans mezunları; en az dindar gören gruplar ise okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma bildiği halde herhangi bir okuldan mezun olmayanlardır.

Çoklu karşılaştırma analizinde hangi testin dikkate alınacağı Tablo 10'da yer alan varyans homojenlik testine göre karar verilmiştir.

Tablo 10. Varyans Homojenliği Testi

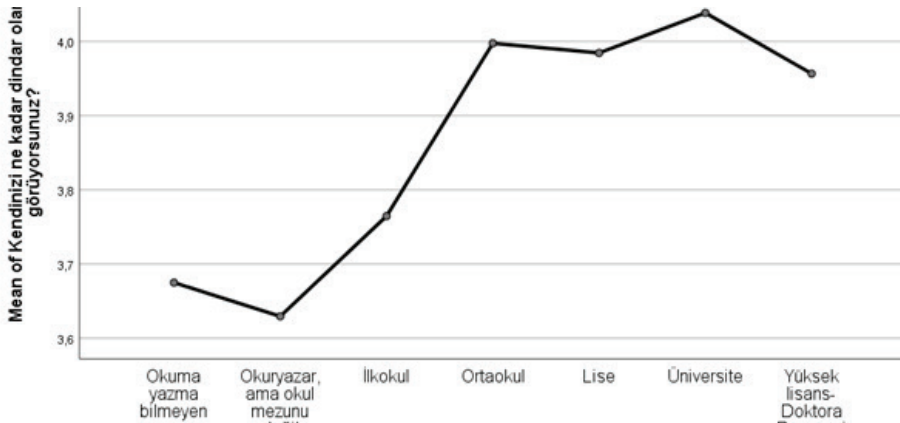
Levene İstatistiği	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	Olasılık Değeri
78,105	6	13824	,000

Tablo 10'a göre varyanslar homojendir. Buna göre çoklu karşılaştırma varyans homojenliğini dikkate alan Bonferroni Testi yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 11. Çoklu Karşılaştırma Analizi (Bonferroni)

Eğitim Durumu (I)	Eğitim Durumu (J)	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Hata	Olasılık Değeri	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Okuryazar ama okul mezunu değil	Okuryazar ama okul mezunu değil	-0,045	0,113	1,000	-0,39	0,30
	İlkokul	-0,135	0,067	0,918	-0,34	0,07
	Ortaokul	-0,368*	0,052	0,000	-0,53	-0,21
	Lise	-0,355*	0,052	0,000	-0,51	-0,20
	Üniversite	-0,409*	0,050	0,000	-0,56	-0,26
	Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	-0,327*	0,063	0,000	-0,52	-0,13
Üniversite	Okuma yazma bilmeyen	0,363*	0,104	0,010	0,05	0,68
	Okuryazar ama okul mezunu değil	0,409*	0,050	0,000	0,26	0,56
	İlkokul	0,274*	0,049	0,000	0,12	0,42
	Ortaokul	0,041	0,026	1,000	-0,04	0,12
	Lise	0,054	0,024	0,537	-0,02	0,13
	Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	0,082	0,044	1,000	-0,05	0,22

Tablo 11’deki karşılaştırmada “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesine katılımda en yüksek ve en düşük puana sahip gruplar dikkate alınmıştır.

Grafik 1. Eğitime Göre Dindarlık Ortalama Puanların Dağılımı

Tablo 14 ve Grafik 1'e göre genel olarak eğitim seviyesi arttıkça kendini dindar olarak tanımlama eğilimi de artmaktadır.

Gelir Durumuna Göre Analiz

“Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesinin gelir seviyesine göre analizi Tablo 12’de yer alan korelasyon analizi yardımıyla elde edilmiştir. Gelir değişkeni korelasyon analizine logaritmik formda dahil edilmiştir.

Tablo 12. Korelasyon Analizi

		Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?	Ailenizin toplam aylık geliri ne kadardır?
Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	0,046**
	Olasılık Değeri		0,000
	Gözlem Sayısı	13831	9145
Ailenizin toplam aylık geliri ne kadardır?	Pearson Korelasyon Katsayısı	0,046**	1
	Olasılık Değeri	0,000	
	Gözlem Sayısı	9145	9146

Not: “**”, % 99 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 12’ye göre gelir seviyesi ile kendini dindar olarak tanımlama arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon ilişkisi vardır. Buna göre gelir seviyesi arttıkça kendini dindar olarak tanımlama eğilimi de artmaktadır.

Meslek Durumuna Göre Analiz

“Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” ifadesinin meslek durumuna göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 13’te yer almaktadır.

Tablo 13. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Eğitim Durumu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Öğrenci	5559	4,02	1,100	,015	3,99	4,05
İşsiz	1832	3,81	1,346	,031	3,75	3,87
Özel sektörde tam zamanlı işçi	2134	3,97	1,075	,023	3,93	4,02
Kamu sektöründe çalışan	611	4,12	,979	,040	4,05	4,20

Serbest meslek sahibi (esnaf, sanatkar)	1279	4,05	1,007	,028	3,99	4,10
Yarı zamanlı iş	1189	3,98	1,044	,030	3,92	4,04
Uzmanlık gerektiren meslekler (hâkimler, avukatlar, doktorlar, mühendisler)	437	3,97	1,062	,051	3,87	4,07
Çiftçi	178	3,89	1,394	,104	3,68	4,09
Engelli	27	3,89	1,476	,284	3,30	4,47
Askeri hizmet	130	3,92	1,530	,134	3,65	4,18
Annelik izninde	72	3,96	1,131	,133	3,69	4,22
Diğer	382	3,92	1,210	,062	3,80	4,04
Toplam	13830	3,98	1,129	,010	3,96	4,00

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	85,851	11	7,805	6,152	0,000
Grup İçi	17530,071	13818	1,269		
Toplam	17615,922	13829			

Tablo 13'e göre "Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?" ifadesine katılımda meslek durumlarına göre ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre mesleki bazda kendini en dindar gören grup kamu sektöründe çalışanlar ve ardından serbest meslek sahipleri gelmekte iken; en az dindar gören grup ise işsizlerdir.

İman Ölçeği Analizi

Bu bölümde iman ölçeği sırasıyla cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna, gelire, mesleki duruma ve mezhepsel kimliğe göre analiz edilecektir.

Cinsiyete Göre Analiz

İman ölçeğinin cinsiyete göre grup istatistikleri ve Levene Varyans Eşitliği testi Tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 14. İman Ölçeği Grup İstatistikleri ve Bağımsız Örneklem Testi

Cinsiyet	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Kadın	4393	18,1209	2,77031	,04180
Erkek	7750	17,9046	3,18425	,03617

Levene Varyans Eşitliği Testi		t testi					Güven Aralıkları (%95)	
F İstatistiği	Anlam-lılık	T İsta-tistiği	Serbestlik Derecesi	An-lamlılık	Ortala-maların Farkı	Farkın Standart Hatası	Alt Sınır	Üst Sınır
60,991	,000	3,912	10193,282	,000	,21623	,05527	,10788	,32458

Tablo 14'e göre iman ölçeğinde kadın ve erkekler arasında ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Ortalamalara göre kadınlarda iman ölçeği erkeklere nispeten daha yüksektir.

Yaşa Göre Analiz

İman ölçeğinin yaş gruplarına göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 16'dadır.

Tablo 15. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Yaş Grubu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
18-20	3466	17,8869	3,03513	,05155	17,7858	17,9880
21-22	2873	17,9478	3,18904	,05950	17,8311	18,0645
23-24	2233	17,9575	3,03526	,06423	17,8315	18,0834
25-26	2138	18,0800	2,91683	,06308	17,9563	18,2037
27-28	1433	18,1800	2,94545	,07781	18,0274	18,3327
Toplam	12143	17,9829	3,04267	,02761	17,9287	18,0370

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Fark	Ortalama Kare	F	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	112,773	4	28,193	3,047	,016
Grup İçi	112295,665	12138	9,252		
Toplam	112408,437	12142			

Tablo 15'e göre iman ölçeği ifadesi için farklı yaş grupları arasında ortalamadaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Çoklu karşılaştırma analizinde hangi testin dikkate alınacağı Tablo 16'da yer alan varyans homojenliği testine göre karar verilmiştir.

Tablo 16. Varyans Homojenliği Testi

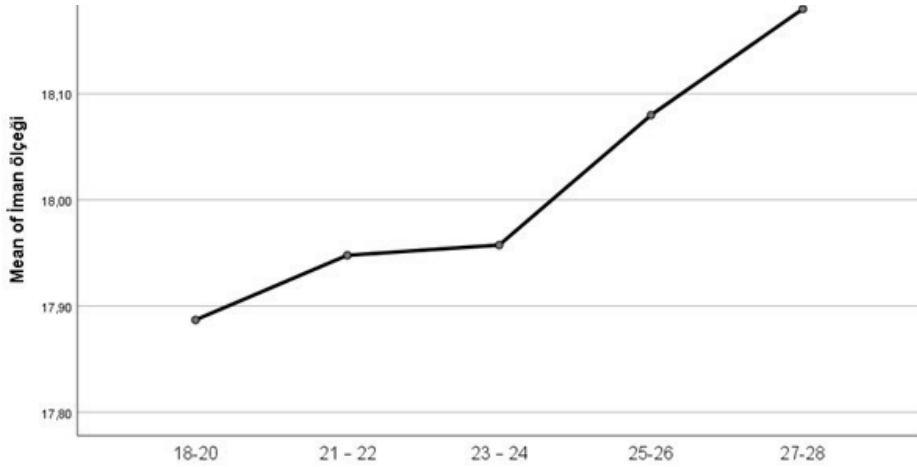
Levene İstatistiği	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	Olasılık Değeri
4,471	4	12138	,001

Tablo 16'ya göre varyanslar homojendir. Buna göre çoklu karşılaştırma varyans homojenliğini dikkate alan Bonferroni testi yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 17. Çoklu Karşılaştırma Analizi (Bonferroni)

Yaş Durumu (I)	Yaş Durumu (J)	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Hata	Olasılık Değeri	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
18-20	21 – 22	-,06089	,07674	1,000	-,2763	,1546
	23 – 24	-,07056	,08254	1,000	-,3023	,1612
	25-26	-,19308	,08364	,210	-,4279	,0418
	27-28	-,29314*	,09553	,022	-,5613	-,0249
27-28	18-20	,29314*	,09553	,022	,0249	,5613
	21 – 22	,23225	,09837	,182	-,0439	,5084
	23 – 24	,22259	,10295	,306	-,0665	,5116
	25-26	,10006	,10384	1,000	-,1915	,3916

Tablo 17'de ortalamada en yüksek iman ölçeğine sahip 27-28 ile en düşük iman ölçeğine sahip 18-20 yaş gruplarının ortalamaları baz alınmıştır.

Grafik 2. Yaşa Göre Ortalama İman Ölçeği Puanlarının Dağılımı

Tablo 17 ve Grafik 2'ye göre yaş grubu arttıkça iman ölçeği puanının da arttığı dikkat çekmektedir.

Eğitim Durumuna Göre Analiz

İman ölçeğinin eğitime göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 18'dedir.

Tablo 18. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Eğitim Durumu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Standart Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Okuma yazma bilmeyen	94	14,2553	4,60233	,47469	13,3127	15,1980
Okuryazar ama okul mezunu değil	475	16,1263	3,70153	,16984	15,7926	16,4600
İlkokul	501	16,6687	3,82230	,17077	16,3332	17,0042
Ortaokul	2488	17,8489	3,13066	,06276	17,7258	17,9719
Lise	3162	18,1977	2,81314	,05003	18,0996	18,2957
Üniversite	4762	18,2988	2,78532	,04036	18,2197	18,3780
Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	661	18,0439	2,97355	,11566	17,8168	18,2710
Toplam	12143	17,9829	3,04267	,02761	17,9287	18,0370

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	4477,005	6	746,168	83,900	,000
Grup İçi	107931,432	12136	8,893		
Toplam	112408,437	12142			

Tablo 18'e göre iman ölçeği için eğitim seviyesine göre ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre iman ölçeği en yüksek grup lisans mezunları; en düşük grup ise okuma yazma bilmeyenlerdir. Çoklu karşılaştırma analizinde hangi testin dikkate alınacağı Tablo 19'da yer alan varyans homojenliği testine göre karar verilmiştir.

Tablo 19. Varyans Homojenliği Testi

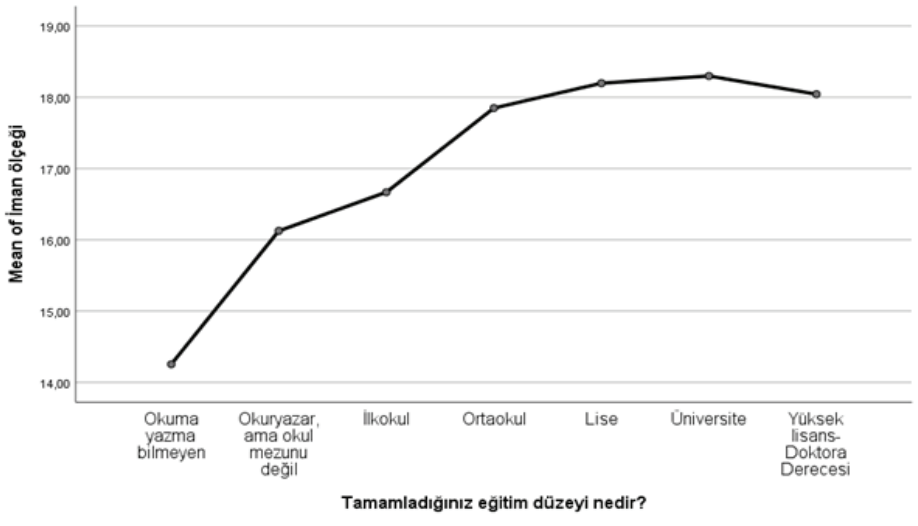
Levene İstatistiği	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	Olasılık Değeri
49,848	6	12136	,000

Tablo 19'a göre varyanslar homojendir. Buna göre çoklu karşılaştırma varyans homojenliğini dikkate alan Bonferroni testi yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 20. Çoklu Karşılaştırma Analizi (Bonferroni)

Eğitim Durumu (I)	Eğitim Durumu (J)	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Hata	Olasılık Değeri	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Okuma yazma bilmeyen	Okuryazar ama okul mezunu değil	-1,87100*	,33665	,000	-2,8940	-,8480
	İlkokul	-2,41334*	,33521	,000	-3,4319	-1,3947
	Ortaokul	-3,59356*	,31335	,000	-4,5457	-2,6414
	Lise	-3,94234*	,31213	,000	-4,8908	-2,9939
	Üniversite	-4,04350*	,31061	,000	-4,9874	-3,0996
	Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	-3,78855*	,32873	,000	-4,7875	-2,7896
Üniversite	Okuma yazma bilmeyen	4,04350*	,31061	,000	3,0996	4,9874
	Okuryazar ama okul mezunu değil	2,17251*	,14349	,000	1,7365	2,6085
	İlkokul	1,63016*	,14007	,000	1,2045	2,0558
	Ortaokul	,44995*	,07377	,000	,2258	,6741
	Lise	,10116	,06841	1,000	-,1067	,3090
	Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	,25495	,12378	,828	-,1212	,6311

Tablo 20'deki iman ölçeğinde en yüksek ve en düşük puana sahip gruplar dikkate alınmıştır.

Grafik 3. Eğitime Göre Ortalama İman Ölçeği Puanlarının Dağılımı

Tablo 20 ve Grafik 3'e göre genel olarak eğitim seviyesi arttıkça iman ölçeği puanını da artma eğilimindedir.

Gelir Durumuna Göre Analiz

İman ölçeğinin gelir seviyesine göre analizi Tablo 21'de yer alan korelasyon analizi yardımıyla elde edilmiştir. Gelir değişkeni korelasyon analizine logaritmik formda dahil edilmiştir.

Tablo 21. Korelasyon Analizi

		Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?	Ailenizin toplam aylık geliri ne kadardır?
İman Ölçeği	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	,021
	Olasılık Değeri		,058
	Gözlem Sayısı	9146	7810
Ailenizin toplam aylık geliri ne kadardır?	Pearson Korelasyon Katsayısı	,021	1
	Olasılık Değeri	,058	
	Gözlem Sayısı	7810	12143

Tablo 21'e göre gelir seviyesi ile iman ölçeği arasında %6 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon ilişkisi vardır. Buna göre gelir seviyesi arttıkça iman ölçeği de artma eğilimindedir.

Meslek Durumuna Göre Analiz

İman ölçeğinin meslek durumuna göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 22'de yer almaktadır.

Tablo 22. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Meslek Durumu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Öğrenci	4839	18,1509	2,96242	,04259	18,0674	18,2343
İşsiz	1535	17,6860	3,25479	,08307	17,5230	17,8489
Özel sektörde tam zamanlı işçi	1929	17,8574	2,96625	,06754	17,7250	17,9899
Kamu sektöründe çalışan	552	17,7283	3,27040	,13920	17,4548	18,0017

Serbest meslek sahibi (Esnaf, sanatkâr)	1143	18,1549	3,09165	,09145	17,9754	18,3343
Yarı zamanlı işçi	1070	18,0252	2,82186	,08627	17,8560	18,1945
Uzmanlık gerektiren meslekler (hâkimler, avukatlar, doktorlar, mühendisler)	398	17,4523	3,45704	,17329	17,1116	17,7929
Çiftçi	158	17,8608	3,05464	,24301	17,3808	18,3408
Engelli	22	16,0000	4,80079	1,02353	13,8714	18,1286
Askeri hizmet	107	17,4486	3,65036	,35289	16,7490	18,1482
Annelik izninde	63	17,2063	4,06860	,51260	16,1817	18,2310
Diğer	327	18,4832	2,18588	,12088	18,2454	18,7210
Toplam	12143	17,9829	3,04267	,02761	17,9287	18,0370

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	724,998	11	65,909	7,159	,000
Grup İçi	111683,439	12131	9,206		
Toplam	112408,437	12142			

Tablo 22'ye göre iman ölçeğinde meslek durumlarına göre ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre mesleki bazda en yüksek iman ölçeğine sahip (diğerleri haricinde) gruplar serbest meslek sahipleri ve öğrenciler iken; en düşük puana sahip grup ise tutuklulardır.

Amel Ölçeği Analizi

Bu bölümde amel ölçeği sırasıyla cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna, gelire, mesleki duruma ve mezhepsel kimliğe göre analiz edilecektir.

Cinsiyete Göre Analiz

Amel ölçeğinin cinsiyete göre grup istatistikleri ve Levene Varyans Eşitliği testi Tablo 23'tedir.

Tablo 23. İman Ölçeği Grup İstatistikleri ve Bağımsız Örneklem Testi

Cinsiyet	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Kadın	162	9,4938	2,02238	,15889
Erkek	6623	8,0226	1,55366	,01909

Levene Varyans Eşitliği Testi		t testi					Güven Aralıkları (%95)	
F İstatistiği	Anlam-lılık	T İsta-tistiği	Serbestlik Derecesi	Anlam-lılık	Ortala-maların Farkı	Farkın Standart Hatası	Alt Sınır	Üst Sınır
48,493	,000	9,193	165,681	,000	1,47118	,16004	1,15521	1,78715

Tablo 23'e amel ölçeğinde kadın ve erkekler arasında ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Ortalamalara göre kadınlarda amel ölçeği erkeklere nispeten daha yüksektir.

Yaşa Göre Analiz

Amel ölçeğinin yaş gruplarına göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 24'tedir.

Tablo 24. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Yaş	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
18-20	1630	8,0877	1,59505	,03951	8,0102	8,1652
21-22	1161	7,9793	1,48716	,04365	7,8937	8,0650
23-24	806	8,0062	1,56076	,05498	7,8983	8,1141
25-26	1154	8,0347	1,53553	,04520	7,9460	8,1233
27-28	2034	8,1121	1,65649	,03673	8,0401	8,1841
Toplam	6785	8,0578	1,58232	,01921	8,0201	8,0954

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	17,369	4	4,342	1,735	,139
Grup İçi	16967,983	6780	2,503		
Toplam	16985,352	6784			

Tablo 24'e göre iman ölçeği ifadesi için farklı yaş grupları arasında ortalamadaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır.

Eğitim Durumuna Göre Analiz

Amel ölçeğinin eğitim durumuna göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 25'te yer almaktadır.

Tablo 25. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Eğitim Durumu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Standart Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Okuma yazma bilmeyen	57	8,2807	1,93423	,25619	7,7675	8,7939
Okuryazar ama okul mezunu değil	286	8,8497	2,46700	,14588	8,5625	9,1368
İlkokul	266	8,5602	2,13465	,13088	8,3024	8,8179
Ortaokul	1406	8,0370	1,61489	,04307	7,9525	8,1215
Lise	1782	8,0539	1,49166	,03534	7,9846	8,1232
Üniversite	2659	7,9481	1,41751	,02749	7,8942	8,0020
Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	329	7,9210	1,32741	,07318	7,7770	8,0649
Toplam	6785	8,0578	1,58232	,01921	8,0201	8,0954

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	288,083	6	48,014	19,490	,000
Grup İçi	16697,270	6778	2,463		
Toplam	16985,352	6784			

Tablo 25'e göre amel ölçeği için eğitim seviyesine göre ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre amel ölçeği en yüksek grup okuma yazma bilen fakat herhangi bir okuldan mezun olmayanlar; en düşük grup ise lisansüstü mezunlardır.

Çoklu karşılaştırma analizinde hangi testin dikkate alınacağı Tablo 26'da yer alan varyans homojenliği testine göre karar verilmiştir.

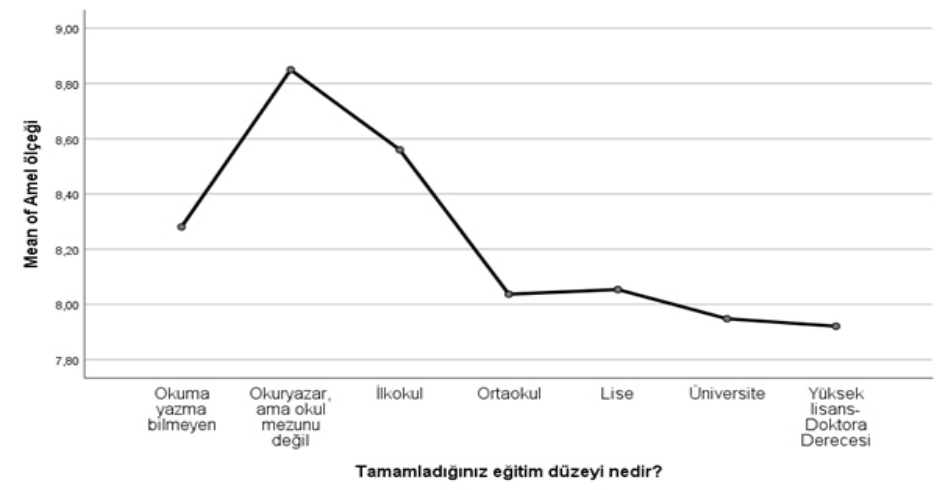
Tablo 26. Varyans Homojenliği Testi

Levene İstatistiği	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	Olasılık Değeri
64,854	6	6778	,000

Tablo 26'ya göre varyanslar homojendir. Buna göre çoklu karşılaştırma varyans homojenliğini dikkate alan Bonferroni testi yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 27. Çoklu Karşılaştırma Analizi (Bonferroni)

Eğitim Durumu (I)	Eğitim Durumu (J)	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Hata	Olasılık Değeri	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Okuryazar ama okul mezunu değil	Okuma yazma bilmeyen	,56895	,22767	,262	-,1230	1,2609
	İlkokul	,28950	,13370	,638	-,1168	,6958
	Ortaokul	,81267*	,10181	,000	,5032	1,1221
	Lise	,79578*	,09998	,000	,4919	1,0996
	Üniversite	,90155*	,09767	,000	,6047	1,1984
	Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	,92868*	,12689	,000	,5430	1,3143
Yüksek Lisans - Doktora Derecesi	Okuma yazma bilmeyen	-,35973	,22518	1,000	-1,0441	,3246
	Okuryazar ama okul mezunu değil	-,92868*	,12689	,000	-1,3143	-,5430
	İlkokul	-,63918*	,12942	,000	-1,0325	-,2459
	Ortaokul	-,11601	,09612	1,000	-,4082	,1761
	Lise	-,13290	,09418	1,000	-,4191	,1533
	Üniversite	-,02713	,09173	1,000	-,3059	,2517

Grafik 4. Eğitime Göre Ortalama Amel Ölçeği Puanlarının Dağılımı

Tablo 27 ve Grafik 4'e göre genel olarak eğitim seviyesi düşük olanların amel ölçeği de nispeten düşüktür.

Gelir Durumuna Göre Analiz

Amel ölçeğinin gelir seviyesine göre analizi Tablo 28'de yer alan korelasyon analizi yardımıyla elde edilmiştir. Gelir değişkeni korelasyon analizine logaritmik formda dahil edilmiştir.

Tablo 28. Gelir Durumuna Göre Korelasyon Analizi

		Amel Ölçeği	Ailenizin toplam aylık geliri ne kadardır?
Amel Ölçeği	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	-,050**
	Olasılık Değeri		,001
	Gözlem Sayısı	9146	4497
Ailenizin toplam aylık geliri ne kadardır?	Pearson Korelasyon Katsayısı	-,050**	1
	Olasılık Değeri	,001	
	Gözlem Sayısı	4497	6785

Not: “**”, %99 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 28'e göre gelir seviyesi ile amel ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon ilişkisi vardır. Buna göre gelir seviyesi arttıkça amel ölçeği azalmaktadır.

Meslek Durumuna Göre Analiz

Amel ölçeğinin meslek durumuna göre tanımlayıcı istatistikleri ve Anova analizi Tablo 29'da yer almaktadır.

Tablo 29. Tanımlayıcı İstatistikler ve Anova Analizi

Meslek Durumu	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Güven Aralıkları (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Öğrenci	2747	7,9363	1,38742	,02647	7,8844	7,9882
İşsiz	861	8,4065	2,00341	,06828	8,2725	8,5405
Özel sektörde tam zamanlı işçi	1086	8,2274	1,70897	,05186	8,1257	8,3292
Kamu sektöründe çalışan	313	8,0479	1,59153	,08996	7,8709	8,2249
Serbest meslek sahibi (Esnaf, sanatkâr)	656	7,7805	1,33445	,05210	7,6782	7,8828

Yarı zamanlı işçi	552	8,1304	1,67755	,07140	7,9902	8,2707
Uzmanlık gerektiren meslekler (hâkimler, avukatlar, doktorlar, mühendisler)	209	8,0096	1,50955	,10442	7,8037	8,2154
Çiftçi	112	7,9018	1,52434	,14404	7,6164	8,1872
Engelli	14	8,2857	1,68379	,45001	7,3135	9,2579
Askeri hizmet	81	8,0988	1,55407	,17267	7,7551	8,4424
Annelik izninde	11	7,9091	1,44600	,43598	6,9377	8,8805
Diğer	142	8,1620	1,57389	,13208	7,9009	8,4231
Toplam	6784	8,0575	1,58226	,01921	8,0198	8,0951

Anova Analizi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Gruplar Arası	235,751	11	21,432	8,667	,000
Grup İçi	16745,829	6772	2,473		
Toplam	16981,580	6783			

Tablo 29'a göre amel ölçeğinde meslek durumlarına göre ortalamada istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre mesleki bazda en yüksek amel ölçeğine sahip grup işsizler; en düşük puana sahip grup ise serbest meslek erbabıdır.

Tartışma: Algı, İnanç ve Amel

Araştırmada ortaya çıkan bulguların literatür bağlamında neler söylediğini ortaya koymak ve bunun üzerinden belli yorumlar geliştirmek, konuyu bütüncül görme adına önemli bir adım olacaktır. Bununla birlikte söz konusu adımı atmadan önce iki hususun hatırd tutulması önemlidir: Bir, gençlik döneminde genel manada bir şüphe, kaygı, zorlama ve bunalım kaynaklı duygusal gerilim/devinim olabilmektedir (Yapıcı, 2020, s. 2). İki, (birçok farklı tanım olmakla birlikte) dindarlık inanç-amel bütünlüğüdür (Atmaca, 2021, s. 136).

Dindarlığın bu tanımını da dikkate alarak, gençlerin dindarlığı dindarlık algısı, inanç ve amel şeklindeki üçlü düzlemde tartışılacaktır. Üçlü düzlemdeki tartışmalar da cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve meslek olmak üzere beş farklı değişken bağlamında ortaya çıkan bulgular üzerinde olacaktır.

Cinsiyet

Kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha dindar olduğu sorusu yeni değildir ve soruya verilen cevaplar da birçok farklı faktör yanında dindarlık türüne göre de değişebilmektedir (Yapıcı,

2016, s. 133). Söz konusu gençler olduğunda da araştırmaların sonuçlarına göre sorunun nasıl karşılık bulduğu önem arz etmektedir.

Gençlerin kendilerine yönelik dindarlık algılarına, inançlarına ve ibadetlerine bakıldığında, bu araştırmanın bulgularına göre “kadınlar kendilerini erkeklere nispeten daha dindar olarak görmektedirler” (algı), “kadınlarda iman ölçeği erkeklere nispeten daha yüksektir” (iman/inanç) ve “kadınlarda amel ölçeği erkeklere nispeten daha yüksektir” (amel).

Bu bulgulara literatürden destek bulmak mümkündür; Furseth & Repstads’in (2013, s. 211) veya Öz’ün (2013, s. 73) bulguları bunlardan sadece birkaçıdır. Odabaşı (2020, s. 198), kadınların inanç ve amel düzleminde erkeklerden daha dindar olduklarını tespit etmiştir. Yine İmamoğlu & Yavuz (2011), üniversite gençleri arasında kadınlarda inancın erkeklerden fazla olduğunu bulmuştur. İbadet konusunda da gençlik döneminde kadınların erkeklerden daha fazla dindarlık düzeyine sahip oldukları bulguları vardır (Az & Acar, 2020, s. 770; Aygün & Karadeniz, 2017, s. 129; DİB, 2014).

Mesele, neden kadınların dindarlık algılarının erkeklerden daha fazla olması konusuna geldiğinde bazı nedenler ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri sosyalleşme kuramına göre açıklanmaktadır. Buna göre, kız çocuklarının sosyalleşmelerine daha fazla dikkat edilmektedir, toplumsal hayattaki dini normlar kız çocuklarında erkeklere nazaran daha fazla ve katı uygulanmaktadır. Bunun sonucunda da kadınlarda dini değerler daha fazla içselleşmektedir (Gül-Cirhinlioğlu & Ok, 2011, s. 124). Bu durum, aynı zamanda kadınların erkeklere göre daha uysal, itaatkâr ve edilgen yetiştirilmeleri sonucu oluşan yüksek dindarlık algısı anlamına gelmektedir (Kurt, 2009, s. 9). Kadınların erkeklerden neden daha çok dindar olduklarının bir cevabı da yapısal konum kurumlarına göre açıklanmaktadır. Burada bir yandan kadınların ve erkeklerin farklı rollere sahip olmaları önemli etkindir, diğer yandan işgücünde kadınların erkeklerden farklı konumlandırılmasının yansımaları vardır. İlkinde, kadınların çocuk yetiştirme ve aileye kendini adama işlevlerinden kaynaklı dindarlık düzeyinin yükselmesi, ikincisinde kadının işgücüne katılım oranının düşük olmasından dolayı modern hayatın olumsuzluklarına karşı dindarlıklarının daha az zarar görmesi söz konusu edilmektedir (Gül-Cirhinlioğlu & Ok, 2011, s. 125).

Kadınların erkeklere göre dindarlık algılarının daha yüksek olmasının nedenleri ile ilgili ortaya konan iki yaklaşımın ne derece geçerli olduğu şüpheli durmaktadır. Sosyalleşme kuramı, geleneksel toplumlar için belki anlamlı bir zemin sunabilirdi, ancak gelinen noktada kız çocuklarının din üzerine yetişmesi konusunda katı tutumlar, en azından tüm Müslüman ülkeler için geçerli görünmemektedir. Yapısal konum da artık kadınlar için farklılaşmış durumdadır. Kadınların sadece annelik (çocuk yetiştirme) işlevleri ön plana alınmamaktadır ve bu durum kadınların işgücüne katılım oranlarının artması ile birlikte de daha işlevsiz kalmaktadır. Hal böyle olunca, (örneğin özellikle genç kızların tesettür takıp takmama tartışmaları bağlamında) “dindar kadın” tanımlaması modernliğin de etkisi ile “seküler dindarlık” (Erkan,

2021, s. 1564) veya “melez dindarlık” (Canatan, 2008, s. 57) bağlamında yeniden ele alınabilmektedir. Bu durum, Nişancı’nın (2023, s. 195) kadınların “hem daha dindar hem de daha az geleneksellik taraftarı” olduğu şeklindeki bulgusundaki vurgusu ile daha anlamlı olmaktadır.

Öte yandan, bazı araştırmalarda gençlerin dindarlık düzeylerinde erkeklerin kadınlardan daha dindar oldukları sonucu da çıkmaktadır. Az & Acar (2020, s. 770), üniversite öğrencilerinde erkeklerin kızlardan daha inançlı olduğu sonucuna varmıştır. Bu tarz bir bulgunun gerekçesi, kadınların cemaatle kılınan namazlara katılamama veya erkeklere göre az katılma ile açıklamaktadır (Gün, 2012, s. 390). Bazılarına göre de temel sebep, eğitimin seküler/ pozivist mantıkla olması ve bundan genç kızların daha çok etkilenmesi ön plandadır. Bu duruma maruz kalan genç kızların, erkeklere göre dinle ilgileri daha azdır ve dine daha çok şüphe ile bakmaktadırlar (Yapıcı, 2006, s. 97). Bu ilgisizlik ibadet konusunda da görülebilmektedir; zira kadınların çalışma hayatına katılması sonucunda ibadetlerini erkeklere göre daha fazla ihmal ettikleri bulgusuna rastlanmaktadır (Yapıcı, 2016, s. 146).

Cinsiyet konusunda gençlerin dindarlık ile bağlantısında üçüncü bir durum, cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farkın olmaması şeklindedir. Koç’un (2010, s. 227), Gashi’nin (2010, s. 74), Yakut’un (2012, s. 251), Yapıcı’nın (2016, s. 145) araştırmalarında bulgular, bu durumu teyit etmektedir. Bununla birlikte, anlamsızlık sadece inanç eksenli dindarlık için olabilmektedir (Yapıcı, 2012, s. 9).

Yaş

Dindarlık konusu yaş üzerinden de analiz edilmektedir. Burada yaş ilerledikçe dindarlık düzeyinin nasıl şekillendiğine dair görüşlerin varlığı söz konusudur. Bu çalışmada cinsiyet değişkeninde olduğu gibi, kendini dindar olarak görme (dindarlık algısı), inanç ve ibadet düzlemleri olmak üzere üçlü analiz yapılacaktır.

Kendini dindar hissetme (algı) konusunda, çıkan bulguya göre “farklı yaş grupları arasında ortalamadaki fark, istatistiksel olarak anlamsızdır” ve bu bulgu amel yönünden de aynı çıkmıştır. Bu tarz bir anlamsızlık, din ile dünya arasında sıkışan gençlik dönemi ve buna bağlı olarak ortaya çıkabilen kimlik/değer krizi ile açıklanabilmektedir, çünkü gençlik dönemi kimlik gelişimi açısından kritik bir dönemdir; duygusal hassasiyetler zirvede olmaktadır ve duygularda ani değişiklikler görülebilmektedir (Yigit, 2021, s. 310-311).⁷ Bu nedenle yer yer gençler için “huzursuz dindar”, “arayış içinde olanlar” gibi alt dindarlık sıfatları da kullanılabilir. Aslında bu sıfatlar, gençlerin dinle ilişkilerinin tek boyutlu değil de karmaşık ve çeşitli olduğuna işaret etmektedir (Yapıcı, 2020, s. 5). Bazılarının açıklamalarına bakarsak,

7 Öte yandan Covid-19 gibi salgın vb. diğer kriz/sorunlu dönemlerin de tüm yaş grupları gibi gençleri de etkilediği ve bunun da dindarlık düzeyleri açısından başka sonuçlara da yol açabileceği not edilmektedir. Bkz. İnce, 2021, s. 918-919.

bu araştırmada ortaya çıkan anlamsızlık bulgusunu, “karmaşık dindarlık” üzerinden de analiz etmek mümkündür. Buna göre gençlerde bir yandan kitabî öğretiye uymaya meyyal bir taraf da vardır ki buna “geleneksel dindarlık” denir, bir yandan vicdan temizliği ve evrensel değer vurgusuna yatkınlık da vardır ki buna “modernist/hümanist dindarlık” denilmektedir ve bir yandan da halk arasında bir nevi kanunlaşmış olarak varlık sürdüren “popüler/hurafeci dindarlık” söz konusudur (Taş, 2017, s. 437-438). Bu araştırmadaki anlamsızlık bulgusunun bir üçüncü açıklaması, yaşın kişinin kendisini dindar hissedip hissetmemesinde gerçekten de çok önemli/anamlı bir değişken olmadığı yönünde olabilir. Pew Research Center’in (2018, s. 38) bulguları, bu yöndeki görüşleri teyit etmektedir.

Bu araştırmada ortaya çıkan anlamsızlık bulgusuna rağmen, bazı çalışmalara göre gençlerin daha dindar oldukları sonuçları bulunmaktadır; dolayısıyla “yaş arttıkça dindarlık azalır” şeklinde bir görüşün varlığını unutmamak gerekmektedir. Burada bir yandan gençlerin dine olan ilgileri diğer yandan da gençlik dönemine nazaran yaşın artması ile dine olan ilginin düşmesi ve kayıtsızlık vurgusu söz konusudur. Burada ilgisizlik kuramı devreye girmektedir. Buna göre, yaşı ilerledikçe dini hayattan uzaklaşma söz konusu olmaktadır (Yapıcı, 2006, s. 101; Kurt, 2009, s. 11). Örneğin Türkiye’de Ordu ilindeki üniversite öğrencilerinin dindarlık ortalamaları yüksek bulunmuştur (Yıldırım & Mücahit, 2020, s. 535), ama yaşı arttıkça dindarlığın azaldığı tespit edilmiştir, çünkü sosyolojik ve psikolojik birçok etken devreye girmektedir (Yapıcı, 2006, s. 102-103).

Bu görüşün zıddı ve yaygın bulgu olarak, “yaş arttıkça dindarlık artmaktadır;” dolayısıyla gençlik dönemi dindarlığı yaşlandıkça sorunlu hale gelmektedir. Bu çalışmaya ortaya çıkan “yaş grubu arttıkça iman ölçeği puanının da artması” ile bu yaklaşım uyumlu görülmektedir. Karşlı (2022, s. 78), yaşı artması ile dini tutumlarda anlamlı artış tespit etmiştir. Uysal’ın (2006, s. 227) aktardığına göre, 41-50 yaş sonrasında dine olan ilgisizlik, önceki yaş gruplarından daha iyidir; Çekin’in (2014, s. 529) ve Nişancı’nın (2023, s. 187) bulguları da bu yöndedir. Ayten & Yıldız’ın (2016, s. 304) bulguları, emeklilerin dindarlıklarının oldukça yüksek olduğu şeklindedir; yaşlı insanların ibadete meyilleri daha çoktur (Yapıcı, 2006, s. 101). Bu sonuçlar, pek çok ülke için geçerlidir. Örneğin Yemen’de durum böyledir (Arab Barometer, 2019a, s. 21), Lübnan benzerdir (Arab Barometer, 2019b, s. 15), çoğu Kuzey Afrika ve Orta Doğu (MENA) ülkelerindeki gençlerin dindarlık düzeyleri düşüktür (Robbins, 2023), ancak yine de her ülkede düşük dindarlık olsa da gençlerin dindarlık düzeyleri aynı değildir (Hassan, 2005, s. 21; Raz, 2019, s. 3). Yine de genel manada örneğin genç Müslümanlar yaşlı Müslümanlara göre camiye daha az gitmektedir (Pew Research Center, 2018, s. 44). Sonuçta gençlerde dindarlık seviyesi düşüktür ve bunda ekonomik koşulların kötü olması başta olmak üzere birçok zorluğun etkisi vardır (Robbins, 2023). Ancak bu durumu, gençlerin sekülerleşmesi olarak okumak yerine, siyasi tavırlara ve uygulamalara yönelik gençlerin karşı duruşu olarak yorumlamak daha makul görünmektedir.

(Hoffman & Jamal, 2012, s. 175-176). Öte yandan, gençlerin dindarlık düzeylerinin düşüklüğü sekülerleşme olarak yorumlanmasa bile, gençlerin bir kısmının dini inançlarındaki muhtemel sorunlarını, dindarlara, cemaat veya tarikat liderlerine sert eleştiriler yöneltmek suretiyle ortaya koydukları not edilmelidir (Yapıcı, 2020, s. 4).

Eğitim

Eğitim değişkeni gençlerin dindarlığı konusunda diğer bir analiz alanı sunmaktadır. Bu analizde birden çok görüş olduğu görülmektedir.

Bu araştırmanın bulgusuna göre, “genel olarak eğitim seviyesi arttıkça gençlerin kendini dindar olarak tanımlama eğilimi de artmaktadır”; aynı sonuç gençlerin imanları noktasında da geçerlidir: “Eğitim seviyesi arttıkça iman ölçeği puanı da artma eğilimindedir.” Amel açısından da durum değişmemektedir: “Eğitim seviyesi düşük olanların amel ölçeği de nispeten düşüktür.” Dolayısıyla bu çalışmada gençlerin kendilerini dindar hissetmelerinde, inançlarında ve amellerinde eğitim artmasının olumlu etkisi olduğu sonucu çıkmıştır.

Örneğin Sudan gibi ülkelerde de benzer sonuç bulmak mümkündür (Bosch, 2012, s. 14). İster bu araştırma olsun ister Sudan veya başka bir ülkede olsun, eğitim seviyesinin artması ile gençlerin dindarlıklarının (algıda, inançta ve amelde) artmasının izahında birkaç yaklaşım ön planda durmaktadır. Bunlardan biri rasyonel seçim kuramıdır. Burada minimum risk veya maksimum fayda esasına göre hareket etmek esastır ve kişilerin dinle ilişkileri de kendilerine olan fayda ve mükâfat bağlamında olmaktadır. Dolayısıyla bir genç için dinin kendine faydası varsa, dine yakınlık yani dindarlık söz konusu olmaktadır; buna “idare-i maslahatçı (oportünist/iş) dindarlık” denmektedir. Sosyalleşme kuramına göre ise, uzun vadeli eğitimin dindar olmada etkisi vardır. Burada aileden başlayan öğretmen ve çevre ile devam eden geniş bir eğitim alanı söz konusudur (Furseth & Repstads, 2013, s. 195, 202). Dolayısıyla örneğin üniversite öğrencisinin okumakta olduğu bölüm ve içeriği gençlerin dine yakınlığına veya uzaklığına neden olabilmektedir. Bu anlamda din eğitim alanı gençle almayan gencin dindarlıkları aynı olmamaktadır (Yapıcı, 2006, s. 104). Az & Acar’ın (2020, s. 770) bulgularında İslami İlimler Fakültesi öğrencilerinin diğerlerine göre daha dindar çıkmalarının nedeni de budur. Aile ise başlı başına gençlerin dindarlık seviyelerinde etkin bir faktördür. Buna göre, dindar ebeveyn çocuklarının da dindarlığı için hem bizzat hem de dış desteklerle katkı sağlayabilmektedir ve sonuçta çocuklarının dindar olmalarını sağlayabilmektedir (Kurt, 2009, s. 4). Hatta bazı çalışmalar, aile ile çocuklar arasındaki en yüksek benzerliğin din hususunda olduğunu göstermektedir. Öte yandan, zaman zaman bazı gençlerin, ailesi dışındaki arkadaş çevresinin olumlu etkisi ile dine yakınlaşması da mümkün olabilmektedir; ibadetlerini yerine getirebilmektedir (Solmaz & Şahin, 2012, s. 152, 154). Bunların yanında, eğitim ile birlikte gençlerin tahkik etme kabiliyetlerinin arttığı, bu nedenle körü körüne dindarlık türleri (fanatik, dogmatik vb. dindarlık) yerine “tahkiki dindarlık” düzeyine ulaşabildikleri

de not edilmektedir (Yapıcı, 2020, s. 21). Burada ülkelerdeki eğitim yapısı da önemli olumlu etki yaratabilmektedir. Örneğin Irak'ta eğitimli gençler eğitimli olmayanlara göre daha dindardırlar (Hoffman, 2012, s. 8). Sudan'da da durum benzerdir; eğitim seviyesi yüksek olan gençlerin namaz kılma oranları da yüksektir (Bosch, 2012, s. 15).

Bütün bunlara rağmen, bu araştırmanın bulgularının zıddı olarak, eğitimin artması ile gençlerin dindarlıklarında olumsuzluklar oluştuğuna dair sonuçlar da bulunmaktadır. Türkiye'deki dini hayat araştırmalarına bakıldığında, eğitim düzeyi ile dindarlık arasında ters orantının olduğu kaydedilmektedir (Odabaşı, 2020, s. 197). Örneğin Çelik'in (2002) araştırmasına göre Allah inancı, eğitim arttıkça azalmaktadır; Aydın'ın (1995) da bulguları bu yöndedir. Günay (1999) da eğitim seviyesinin artışı ile namaz kılmamanın yükselişini rapor etmektedir, Köktaş'ın (1993) tespitleri de eğitimin artması ile dini uygulamaların azaldığı şeklindedir (Yapıcı, 2006, s. 105). Dolayısıyla gençlerin hem kendilerini dindar hissetmelerinde hem inançlarında hem de amellerinde eğitim seviyesinin yükselmesinin olumsuz etkisinden bahsedilmektedir. Bunun nedenleri konusuna bakıldığında, en önemli faktörün eğitim sisteminin seküler olup olmaması etrafında tartışıldığı görülmektedir. Örneğin Türk eğitim sistemi seküler bir yapıya sahiptir veya en azından potansiyel olarak böyledir (Odabaşı, 2020, s. 197) ve bu da eğitim sürecine dahil olan gençlerdeki dini algı, inanç ve uygulamaları zayıflatıcı/olumsuz etki yaratmaktadır (Yapıcı, 2009, s. 5; Koç, 2010, s. 241). Bu durum Türkiye için geçerli olabilse de Endonezya, Mısır ve Pakistan gibi eğitim sistemi sekülerlikten daha uzak olan ülkelerde tersi etkiye sahiptir (Hassan, 2005, s. 21). Dolayısıyla okunan ülke ve eğitim birimi (bölüm/program) önemli bir farklılık yaratabilmektedir. Eğer örneğin ilahiyat fakültesi gibi bir birimde okuyorsa, gencin diğerlerine göre daha dindar olması beklenmektedir (İmamoğlu & Yavuz, 2011, s. 236).

Gelir

Gençlerin ve ailesinin sahip olduğu gelir ile gençlerin dindarlıkları arasında da belirli bir ilişkiden söz edilebilmektedir.

Bu araştırmadan çıkan bulguya göre, gençlerin “gelir seviyesi arttıkça kendini dindar olarak tanımlama eğilimi de artmaktadır;” benzer şekilde “gelir seviyesi arttıkça iman ölçeği de artma eğilimindedir”, ancak farklı bir sonuç olarak “gelir seviyesi arttıkça amel ölçeği azalmaktadır.” Dolayısıyla burada (gencin veya ailesinin) gelir seviyesi ile dindarlık arasında bir yandan doğru orantılı bir yandan da ters orantılı ilişki söz konusudur. Literatürde de buna benzer bir zemin sunmaktadır.

Bu bakımdan, birincisi, gelir seviyesi ile dindarlık arasında anlamlı ilişki vardır. Yakut'un (2012, s. 251) bulgusuna bakıldığında, en düşük dindarlık seviyesinin çok düşük gelir grubundaki gençlerde olduğu görülmektedir. Bu bulguların yanında, ikinci olarak, literatürde gelir ile gençlerin dindarlıkları arasında için ters orantı belirgindir, hatta doğru orantıya göre

daha öndedir. Burada genel olarak, zenginlik artınca gurur, kırgınlık ve dünya sevgisi de artacaktır anlamında Weber'e yapılan atfı da dikkate alana bir yaklaşım söz konusudur (Atmaca, 2021, s. 137). Bu yaklaşım temelinde, gelir düzeyinin yüksek olduğu ailelerdeki gençlerin dindarlıklarının düşük olduğu rapor edilmektedir (Kurt, 2009, s. 19).

Gelir ile gençlerin dindarlıkları arasındaki bu tarz bir ters orantının Türkiye ölçeğindeki sebepleri, dört noktada toplanabilmektedir. Birincisinde sebep, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri dinin daha çok köy/kır kesiminde geliri düşük olanlar tarafından sahiplenilmesi olarak görülmektedir. İkincisinde sebep, gelir seviyesi yüksek olanların özellikle almış oldukları seküler tandanslı eğitimin de etkisi ile dinle aralarında mesafenin olmasına bağlanmaktadır. Üçüncüsünde sebep, gelir seviyesi yüksek olanların bir kısmının dünya görüşlerinin daha pragmatik şekillenmesinde yatmaktadır. Dördüncü ve son sebep de küreselleşmenin etkisi ile genel olarak dini kimliklerin aşınması ile ilgilidir (Yapıcı, 2006, s. 99-100).

Özellikle dini kimliklerin aşınmasının somut göstergelerinden biri olarak “gösteriş tüketimi” bulunmaktadır. Bu noktada gelir ile gösteriş tüketimi arasında bir ilişkiden bahsedilebilmektedir. Buna göre, din ile ilişkinin aşınması anlamında sekülerleşmenin etkisi ile dindar kesimlerden bir kısmının tüketimlerini gösteriş ekseninde ve israfı dikkate almadan yaptıkları görülmektedir (Erkan, 2021, s. 1566). Gençler de bu potanın içindedir: Gençlerdeki gelir düzeyinin artması ile dinin hoş görmediği hazcı ve gösterişçi tüketimin içine daldıkları anlaşılmaktadır (Yapıcı, 2020, s. 22). Gashi'nin (2010, s. 81) Kosovalı gençlerin iman düzeyine yönelik yaptığı çalışmadaki ve İmamoğlu & Yavuz'un (2011, s. 239) üniversite öğrencilerinin inançlarına yönelik çalışmasındaki bulgusu da bu minvaldedir. Mesele sadece inanç düzleminde değildir, gençlerin gelirlerinin artması ile gençlerin ibadetlerinde de ciddi düşüşlerin tespit edildiği çalışma sonuçları da bulunmaktadır (Yapıcı, 2006, s. 98).

Meslek

Meslek durumuna göre de gençlerin dindarlık düzeylerinde değişimler olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarında, gençlerin içinde kendilerini en dindar gören (algı) grup, kamu sektöründe çalışanlar ve ardından serbest meslek sahipleri gelmekte iken; en az dindar gören grup ise işsizlerdir; söz konusu iman ölçeği olduğunda ise gençler arasında serbest meslek sahipleri ve öğrenciler en yüksek dindarlık düzeylerine sahipken; en düşük olanlar sa tutuklulardır. Amel ölçeği açısından gençler arasında en yüksek dindarlık düzeyine sahip grup işsizler; en düşük olanlar ise serbest meslek erbabıdır.

Görülebildiği üzere, araştırma bulgularında i) gençlerin algıları, imanları ve amelleri açısından mesleki açıdan ortak bir çerçeve yoktur ve ii) algı, iman ve amel bağlamında meslek gruplarının konumlanmasında doğru veya ters orantının varlığı üzerinden bir açıklama imkânı da bulunmamaktadır.

Zaten literatür de bu yöndedir; yani literatürde de şu veya bu meslek grubu açısından gençlerin dindarlıklarının kat'i bir şekilde en yüksek veya en düşük olduğuna dair kanıtlar söz konusu edilememektedir. Örneğin Karslı'nın (2002, s. 79) örneklemin büyük çoğunluğu üniversite öğrencileri olan çalışmasındaki bulgusunda en yüksek dindarlık seviyesi ev hanımlarında iken, Koç'un (2010, s. 232) çalışmasındaki bulgular din görevlileri ve öğretmenlerin en yüksek dindarlık seviyesine sahip olduklarını rapor etmektedir. Mevsimlik veya mevlit dindarlığı söz konusu edildiğinde kadınların (ev hanımlarının) önde olması gibi bir sonuç anlamlı bulunmaktadır (Kurt & Yanmış, 2010, s. 350). Polislerin en dindar meslek gruplarından olduğu da not edilmektedir (Kurt, 2009, s. 19). Aygün, Tekin & Özdemir'in (2021, s. 2303) bulgularında durum farklıdır: En az dindar polislerdir, en fazla dindarsa mühendislerdir. Taş'ın (2004, s. 78) çalışmasındaki bulgulara inanç açısından en yüksek dindar serbest meslek sahipleri iken en düşük dindar olanlar sağlıkçılar iken ibadet açısından en dindar grup emekliler ve en düşük dindar grup teknik elemanlar olarak kaydedilmektedir.

Nihayetinde; bu araştırmanın bulgularındaki farklı sonuçlar, esasında literatürdeki farklı sonuçların da varlığı açısından sorun teşkil etmemektedir. Burada önemli olan husus, neredeyse her araştırmada ortaya çıkan farklı sonuçların nedenlerinin neler olduğunu not etmektedir. Birçok farklı neden içerisinde en dikkat çekeni fırsatçı dindarlık kavramsallaştırma üzerinden yapılabilmektedir. Burada dine inanç düzeyinde belli bir saygının varlığı olsa da dinin ibadet boyutunda pek bulunmama söz konusudur; ibadetleri yerine getirme varsa da bu, ancak belli fırsatları (işleri) temin etmek içindir (Kahraman, 2009, s. 284).

Sonuç

Son on yıllarda İslam dünyasındaki önemli meselelerden biri gençlerin din ile ilişkileridir; gençlerin dindarlık düzeylerinin ne olduğu konusu çokça gündeme gelmektedir ve bu minvalde araştırmalar yapılmaktadır.

22 İslam ülkesindeki gençler üzerine yapılan bu araştırma da gençlerin dindarlık düzeylerine dönük bir analiz sunmaktadır. Araştırmanın bulgularından önce yapılan bu ve başka araştırmalarda Covid-19'un etkisi (kısıtı) unutulmamalıdır, zira örneğin İslam İşbirliği Teşkilatı'nın yapmış olduğu toplantılar ve özelde dini birliktelikler bile hakkıyla yerine getirilememiştir (SESRIC, 2022, s. 41).

Bu kısıt da dikkate alınarak ifade edilecek olursa; araştırmanın bulgularına göre, temelde gençlerin dindarlıklarında dönüşüm göze çarpmaktadır. Örneğin gençlerde dindarlık için önemli ölçülerden olan iman-amel bütünlüğü tam olarak kendini göstermemiştir. Bununla birlikte, dindarlıkta ideal olan iman-amel bütünlüğü olsa da sahabeler döneminde de yaşayabilen amel eksikliğine bakıp, gençlerdeki amel eksikliğinden yola çıkarak doğrudan sekülerleşmenin gençlerde hâkim olduğunu söylemek ağır olacaktır; söylenmesi gereken, gençlerdeki dindarlık düzeyinin önceki dönemlere göre dönüşmüş olduğudur, ancak bu dönüşü-

mün mutlak sekülerleşme olduğunu söylemek için çok boyutlu ve daha detaylı araştırmalara imza atmak gerekmektedir.

Öte yandan belli değişkenlere göre de gençlerde dindarlık düzeyleri zaten benzer/aynı değildir. Cinsiyet konusunda ortaya çıkan bulgular, literatüre benzer şekilde kadınların erkeklere göre hem kendilerini dindar görme hem iman hem amel açısından daha dindar olduklarını göstermektedir. Bu durumun her İslam ülkesi için aynı olduğunu söylemek mümkün olmasa da kadınların kamusal alanda varlıklarının artması ile birlikte, her ülkede farklı dindarlık türleri ile karşımıza çıkmış olabileceğini not etmek gerekmektedir. Örneğin bazı Müslüman ülkelerde “modern/liberal/seküler dindarlık” formunda bazılarında da “geleneksel dindarlık” formunda veya bazılarında diğer ara tonlarda dindarlıklar kendini ön plana alacaktır.

Gençlerin dindarlıklarını anlamada yaş değişkeni de önemlidir. Burada iki ucu keskin bıçak durumu söz konusudur. Yaş ilerledikçe dindarlık artabileceği gibi azalabilmektedir de. Başka bir ifade ile gençlerin yaşlılara göre daha fazla veya daha az dindarlıkları tartışmalıdır. Bu araştırmada çıkan sonuç da budur. Literatür, daha çok yaş ilerledikçe dindarlık azalır derken, bazı çalışmalar da yaş ilerledikçe özellikle amel yönünden dindarlığın arttığını belirtmektedir. Bu karmaşıklığın çıkış yolu bellidir: Her ülkedeki toplumsal zemin, gençlerin veya yaşlıların hayat içindeki varlıkları ve varlık dereceleri aynı değildir. Bu nedenle din ile ilişkileri de aynı olmayabilir.

Eğitim de gençlerin din/darlık ile ilişkisinde önemli ipuçları vermektedir. Araştırma bulguları, gençlerin eğitim seviyesi arttıkça dindarlık düzeylerinin arttığı şeklindedir. Bu sonuç, dindarlık algıları, imanları ve amelleri olarak bir bütün olarak böyledir. Bu bulgu/ların açıklanması noktasında belli kuramlardan destek alınmaktadır; yani gençlerin eğitimlerinin artması ile dindarlıklarının artmasının bilimsel dayanakları/açıklamaları bulunmaktadır. Bununla birlikte, eğitim arttıkça dindarlık düzeylerinin gençlerde azaldığını gösteren çalışmalar da vardır ve bunun temel nedeni eğitimin seküler bir mantıkla verilmesine dayandırılmaktadır. Dolayısıyla bazı İslam ülkelerinde örneğin üniversite gençliğinin dini sorgulama veya dinden şüphe etme ya da dine karşı olma tavırlarında, seküler eğitimin varlığının etkisini ihmal etmemek gerekmektedir.

Elbette gelir durumu da gençlerin dindarlık düzeylerinde etkili olabilmektedir. Araştırma bulgularında, gelir arttıkça gençlerin kendilerini dindar olarak tanımlamaları ve imanlarında artma eğilimleri sonucu varken, amellerinde azalma ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla iman-amel bütünlüğüne dayalı bir dindarlık gelir değişkeni söz konusu olduğunda gençlerde görünmemektedir. Bu durum, esasında literatürdeki genel sonuçlara denk gelmektedir; başka bir ifade ile literatürde gençlerin (kendilerini ve ailelerinin) gelirlerinin artması ile dindarlıklarının azaldığı sonucu ön plandadır. Bu durumun sebepleri çok olsa da gençlerin gençlik

dönemindeki hazcılık ve gösterişçilik üzerinden hareket etmelerinin payı daha fazla dikkat çekmektedir. Başka bir ifade ile, gençler, gelirleri ile daha fazla tüketimin içine girmektedirler ve tüketimlerinde dinin sınırlarını uygulamak yerine kendi hazlarına göre hareket etmektedirler. Bu durumun İslam ülkelerinde aynı olduğunu söylemek için başta eğitim sistemi olmak üzere gençlerin din ile olan ilişkilerini düzenleyen kurumsal yapılanmalarının da aynı olması gerekmektedir.

Nihayetinde meslekler ile gençlerin dindarlık düzeyleri arasında bir bağlantı kurulabilmektedir. Araştırma bulgularında gençlerin en dindar olanlar en az dindar olan meslek grupları algı, iman ve amel ölçeklerinde aynı değildir. Bu farklılık literatürde farklı araştırmalarda farklı meslek grupları için çıkan sonuçlar için de geçerlidir. Dolayısıyla gençlerin meslek gruplarının hangisinde daha çok dindar hangisinde daha az dindar olduğu konusu, ülke ve toplumsal dinamikler etrafında farklılaşmaktadır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1961). *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*. AÜ SBF Yayınları.
- Arab Barometer. (2019a). *Yemen Country Report*. https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/Yemen_Public-Opinion_2019.pdf
- Arab Barometer. (2019b). *Lebanon Country Report*. <https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/lebanon-report-Public-Opinion-2019.pdf>
- Atmaca, M. S. (2021). Tüketim Kültürünün Bir Örneği Olarak Kur'an'da Gösterişçi Dindarlık. *Journal of Analytic Divinity*, 5(1), 129-149.
- Ayata, Z. B. (2021). Sekülerleşme Bağlamında Hanefi-Mâturidi-Yesevi Paradigması Merkezli Bir Dindarlık Formu. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 38-61.
- Aygün, A., & Karadeniz, H. (2017). Üniversite Gençlerinin Kur'an'a Dair İlgi, Algı ve Bilgileri: Giresun Üniversitesi Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 97-133.
- Aygün, Ş., Tekin, S., & Özdemir, R. (2021). Farklı Meslek Grupları Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2288-2309.
- Ayten, A., & Yıldız, R. (2016). Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(1), 281-308.
- Az, M. S., & Acar, M. C. (2020). Dindarlık İle Özgeciliğin Arasındaki İlişki Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 742-773.
- Bosch, M. A. van den. (2012). *Arab Barometer II: Sudan Country Report*. https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/Sudan_Public_Opinion_Survey_2010.pdf
- Canatan, K. (2008). Gelenek ve Modernleşme Sürecinde Kadınların 'Değişen Dindarlık Biçimleri'. *Eski Yeni Dergisi*, 10, 55-61.
- Çaha, Ö., vd. (2018). *TRA2 Bölgesi Gençlik Araştırması*. Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları.
- Çam, S. (2020). İman-Amel Bağlamında Dindarlık Ahlak İlişkisi. In F. Karaman (Ed.), *İslam ve Yorum IV* (Vol. 1, pp. 101-122). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2020). *Türkiye'de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*. Sabancı Üniversitesi
- Çekin, A. (2013). Dindarlık Boyutları ve Din Öğretimi: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları (2010) Çerçevesinde Bir Analiz. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 245-261.

- Çekin, A. (2014). Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Araştırma. *EKEV Akademi Dergisi*, 58, 523-536.
- Çuhadar, M. (2021). Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık. *Tevilat Dergisi*, 2(1), 67-88.
- Demir, İ. (2020). *SPSS ile İstatistik Rehberi*. İstanbul: Efe Akademi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: DİB Yayınları.
- Efe, A. (2017). Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı. *Journal of Islamic Research*, 28(3), 290-301.
- Erkan, E. (2021). Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye'de Dindarlık. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(4), 1557-1570.
- Furseth, I., & Repstads, P. (2013). Bireysel Dindarlık. *Bilimname Dergisi*, 25(2), 191-214.
- Gashi, F. D. (2010). Kosova Cumhuriyeti'nde Yaşayan Gençlerin Dini Yönelimleri. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 57-89.
- Gül-Cirhinlioğlu, F., & Ok, Ü. (2011). Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar? *ZfWT: Journal of World of Turks*, 3(1), 121-141.
- Güleç, M. M., & Bilgin, V. (2018). Halk Dindarlığı'nın Gündelik Hayattaki Görünümü İle İlgili Sosyolojik Çözümleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 73-108.
- Gün, A. (2012). Yaygın Din Eğitiminin Hedef Kitlesi Olarak Kadınlar: Dindarlık Durumları, Dini Sorunları ve Beklentileri. In *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-II* (pp. 387-405). Ankara: DİB Yayınları.
- Gür, B. S., Dalmış, İ., Kırmızıdağ, N., Çelik, Z., & Boz, N. (2012). *Türkiye'nin Gençlik Profili*. Ankara: SETA Yayınları.
- Hassan, R. (2005). On Being Religious: Patterns of Religious Commitment in Muslim Societies. *RSIS Working Paper*, 80. Nanyang Technological University.
- Hoffman, M. (2012). *Arab Barometer II: Iraq Country Report*. https://www.arabbarometer.org/wp-content/uploads/Iraq_Public_Opinion_Survey_2012.pdf
- Hoffman, M., & Jamal, A. (2012). The Youth and the Arab Spring: Cohort Differences and Similarities. *Middle East Law and Governance*, 4, 168-188.
- İslam, T., & Chandrasekaran, U. (2019). Religiosity, Values and Consumer Behaviour: A Study of Young Indian Muslim Consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 36(7), 948-961.
- İmamoğlu, A., & Yavuz, A. (2011). Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(23), 205-244.
- İnce, A. (2021). Gençliğin "İnanç Problemlerinin" Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 908-934.
- Kafle, S. C. (2019). Correlation and Regression Analysis Using SPSS. *OCEM Journal of Management, Technology & Social Sciences*, 126-132.
- Kahraman, A. (2009). Toplum ve Dindarlık Algısı (Dengeli Dindarlık Ölçüleri). IV. *Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (ss. 280-292). Ankara: DİB Yayınları.
- Karashahin, H. (2012). Gençlik ve Din. In N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Eds.), *Din Sosyolojisi El Kitabı* (pp. 237-252). İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Karslı, N. (2022). Genç ve Yetişkinlerde Yardımsızlık ve Dindarlık. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 60-84.
- Khrain, H. (2010). Measuring Religiosity in Consumer Research From an Islamic Perspective. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 26(1), 52-78.
- Kırış, Ş. (2018). Sünnet Perspektifinden 'Seküler Dindarlık' Üzerine Bazı Düşünceler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2454-2473.
- Kıyık, M. H. (2020). Dindarlığın Bir Tezahürü Olarak Şüpheli Şeyleri Terk ve Azimetle Amel Etme. *Marife Dergisi*, 20(2), 389-415.

- Koç, M. (2010). Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-248.
- KONDA. (2011). *Türkiye Gençlik Araştırması*. İstanbul: KONDA & İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Kurt, A. (2006). Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme. H. Hökelekli (Ed.), *Dindarlık Olgusu* (ss. 265-277). Bursa: KURAV Yayınları.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Kurt, A., & Yanmış, M. (2010). Mevlid Dindarlığı-Bursa Örneği. B. Kemikli & O. Çetin (Eds.), *Mevlid ve Süleyman Çelebi* (ss. 342-357). Ankara: TDV Yayınları.
- Malkoç, M. (2019). Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(16), 252-268.
- Mehmedoğlu, A. U. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık. R. Kaymakcan vd. (Eds.), *Değerler ve Eğitimi* (ss. 799-817). İstanbul: DEM Yayınları.
- Nişancı, Z. (2023). *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*. İstanbul: International Institute of Islamic Thought & Mahya Yayıncılık.
- Odabaşı, F. (2020). Üniversite Gençliğinin Otorite Algısı ve Din. *İlahiyat Akademik Dergisi*, 12, 183-216.
- Okumuş, E. (2006). Gösterişçi Dindarlık. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(2), 17-35.
- Okumuş, E. (2020). Kadın Dindarlığının Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20(1), 129-164.
- Olgun, H. (2012). Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(4), 135-156.
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 125-167.
- Öz, S. (2013). Din-Dindarlık İlişkisi Çerçevesinde Öğretmenlerin Dini Anlayış ve Yaşayışları. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 61-77.
- Pew Research Center. (2018). *The Age Gap in Religion Around the World*. <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/>
- Raz, D. (2019). Arab Barometer – Wave V: Youth in Middle East and North Africa. *Public Opinion in the Middle East and North Africa*.
- Robbins, M. (2023). *MENA Youth Lead Return To Religion*. <https://www.arabbarometer.org/2023/03/12924/>
- Sawyer, S. (2009). Analysis of Variance: The Fundamental Concepts. *The Journal of Manual & Manipulative Therapy*, 17(2), 27-38.
- Schielke, S. (2009). Ambivalent Commitments: Troubles of Morality, Religiosity and Aspiration among Young Egyptians. *Journal of Religion in Africa*, 39(2), 158-185.
- SEKAM. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Hayat Tarzı ve Toplumsal Değerler*. İstanbul: SEKAM.
- SEKAM. (2017). *Türkiye’de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: SEKAM.
- Sencar, Ö. (2013). *Üniversite Gençliği Araştırması: Türkiye’deki Üniversite Gençliğinin Profili*. Ankara: MetroPOLL Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi A.Ş.
- SESRIC. (2022). *State of Youth in the OIC Member States 2022*. Ankara: SESRIC.
- Solmaz, B., & Şahin, A. (2012). Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik. *Marife Dergisi*, 12(2), 145-158.
- Sosyal Demokrasi Vakfı. (2020). *Türkiye’nin Gençliği Araştırması Raporu*. İstanbul: SODEV Yayınları.
- Steven E. Krauss, vd. (2006). Exploring Regional Differences in Religiosity among Muslim Youth in Malaysia. *Review of Religious Research*, 47(3), 238-252.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2016). *Türkiye Üniversite Gençliği Profili Araştırması – TÜGPA 2016*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). *Türkiye Gençliği Profil Araştırması*. Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları.

- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2013). *Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi*. Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını.
- Taş, K. (2009). Türkiye’de Dindarlık Algıları. *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (ss. 293-311). Ankara: DİB Yayınları.
- Taş, K. (2010). Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 47-62.
- Taş, K. (2019). Gençlik Dindarlığı: Gençliğin Din Anlayışındaki Farklılaşmaların Sosyolojik Temelleri. F. Kurt (Ed.), *Peygamberimiz ve Gençlik* (ss. 429-442). İstanbul: DİB Yayınları.
- Tekin, M. (2015). Tüketim Kültürü Bağlamında Dindar Kadın Kimliğinin Dönüşümü. Y. Ünal vd. (Eds.), *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu* (ss. 255-266). Samsun: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Toplum Gönüllüleri Vakfı. (2017). *Gençlik Çalışmasının Toplumsal Katılımı Etkisi Araştırması*. İstanbul: Toplum Gönüllüleri Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Dindar/lık*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türkiye Gençlik STK’ları Platformu. (2018). *Türkiye’nin Gençleri 2018*. İstanbul: GENAR.
- Uysal, V. (2006). Yetişkinlikte Dindarlık ve Kültürel Arka Planı. In M. F. Bayraktar (Ed.), *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri* (pp. 207-245). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Warner, R. M. (2020). *Applied Statistics I: Basic Bivariate Techniques* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Yakut, S. (2012). Lise Öğrencilerinde Dindarlık Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 223-255.
- Yaman, Ö. M. (2013). Türkiye’de Gençlik Sosyolojisi Çalışmalarına Dair Bibliyografik Bir Değerlendirme. *Alternatif Politika*, 5(2), 114-138.
- Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-117.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 66-116.
- Yapıcı, A. (2009). Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1-37.
- Yapıcı, A. (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.
- Yapıcı, A. (2016). Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlara Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 131-161.
- Yapıcı, A. (2020). Şüphe ve İnanç Kiskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 12, 1-44.
- Yelen, İ. (2015). Zaman ve Dindarlık İlişkisi: Ramazan Dindarlığı. *EKEV Akademi Dergisi*, 62, 601-616.
- Yıldırım, E., & Mücahit, M. (2020). Gençlerde Dindarlık ve Modernleşme Algısı: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 519-542.
- Yiğit, Y. (2021). Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi. S. Kara, S. Aybey, & T. Aşirov (Eds.), *İslam, Modernite ve Gençlik* (ss. 307-324). Ankara: İlahiyat Yayınları.